

JURIDISKA FAKULTETEN

VID LUNDS UNIVERSITET

Samuel Guillard

Mellandomens processekonomiska betydelse

Dess konflikt med den successiva relevansens princip

JURM02 Examensarbete

Examensarbete på juristprogrammet

30 högskolepoäng

Handledare: Alexander Hardenberger

Termin: VT 2023

Innehåll

Summary	4
Sammanfattning	5
Förord.....	6
1 Inledning	7
1.1 Bakgrund.....	7
1.2 Syfte och frågeställningar	8
1.3 Metod och material	8
1.4 Avgränsningar	10
1.5 Forskningsläge	11
1.6 Terminologi.....	12
1.7 Disposition	13
2 Den successiva relevansens princip	14
2.1 Inledning	14
2.2 En historisk återblick.....	14
2.3 Principen blir praxis.....	16
2.4 Den successiva relevansens princip i modern doktrin	17
2.4.1 Betydelsen av NJA 2019 s. 802.....	17
2.4.2 Instansordningens princip som förklaring till den undantagslösa turordningen	18
2.4.3 Logik som förklaring till den undantagslösa turordningen 21	
2.4.4 Mellandomen som ett processekonomiskt fördelaktigt alternativ	21
3 Förutsättningar för mellandom.....	23
3.1 Inledning	23
3.2 Mellandomens syfte	23
3.3 Mellandomstema.....	24
3.4 Lämplighetskravet.....	27
4 Avskiljande av målet efter meddelad mellandom.....	29
4.1 Inledning	29
4.2 Rättsliga utgångspunkter	30
4.2.1 Mellandomen är inte en slutlig dom	30
4.2.2 Överklagande av mellandom.....	31
4.3 Domstolens möjligheter att avsluta målet.....	33
4.3.1 Slutlig dom med huvudförhandling.....	33
4.3.2 Slutlig dom på handlingarna.....	34

4.3.3	Avskrivning	36
4.4	Parternas möjlighet att avsluta målet efter en mellandom .	36
4.4.1	Återkallelse av talan	36
4.4.2	Förlikning.....	38
4.5	Avskiljandet i praktiken	40
4.5.1	Inledning	40
4.5.2	Käranden vinner mellandomen.....	40
4.5.3	Svaranden vinner mellandomen	41
5	Parternas förlikningsbenägenhet	44
5.1	Inledning	44
5.2	Förlikningen som ett ekonomiskt fördelaktigt alternativ.....	44
5.3	Anspråksvärdering	46
5.4	Övriga aspekter vid förlikning	48
6	Analys.....	50
6.1	Domstolens avskiljande av mål och den successiva relevansens princip	50
6.1.1	Avskiljande genom slutlig dom efter meddelad mellandom	50
6.1.2	Konflikten med turordningsregeln	51
6.2	Mellandomens framtida användning.....	53
6.2.1	Inledning	53
6.2.2	Mellandomen efterföljs av en slutlig dom	53
6.2.3	Förlikning och avskrivning.....	56
6.3	Avslutande reflektion.....	58
	Källförteckning.....	59
	Rättsfallsförteckning.....	62

Summary

With the Supreme Court's decision in NJA 2019 p. 802, the principle of successive relevance became established practice. The principle of successive relevance establishes a sequence that the court must follow when examining the issues in the case. On the other hand, Chapter 17, 5 §, second clause of the Code of Judicial Procedure allows the court to examine one issue before the rest of the issues in the case. If an issue crucial to the case is made the subject of an interlocutory judgment, and the outcome is sufficient to justify a decision on the case, procedural economy gains are achieved. The procedure has been pointed out as a possible deviation from the order of precedence under the principle of successive relevance, but after the interlocutory judgment the question of how the Court should sever the case remains. The purpose of the paper is therefore to investigate how the order of precedence rule affects the court's ability to swiftly sever a case after an interlocutory judgment has been issued. The following questions are used to fulfill the purpose. Is there a conflict between the order of precedence according to the principle of successive relevance and the court's severance of the case after an interlocutory judgment? Based on the answer to question 1, how should the Court sever the case after the interlocutory judgment?

In my investigation, I have used the legal dogmatic method and the generally accepted sources of law. Legal text, preparatory works, practice, and doctrine are used for the investigation of the institution of interlocutory judgment. A study of district court decisions is done to see how the severance is carried out in practice. The principle of successive relevance is not regulated by law, nor does it appear in the preparatory works. For this part of the investigation, practice and doctrine are therefore used as sources.

In the paper, I conclude that there is a conflict between the rule on the order of precedence and the court's separation of the case by final judgment after an interlocutory judgment has been rendered, when the interlocutory theme is a legal fact invoked by the defendant. District courts sever cases in these situations incorrectly which leads to logically incorrect judgments. One solution to the problem would be to expand the interlocutory theme so that parts of the plaintiff's case are also considered. The conflict does not mean that procedural advantages cannot be achieved with the institution of interlocutory judgment. Firstly, the conflict does not arise when the interlocutory issue is a legal fact invoked by the plaintiff. Secondly, the court has several other options for severing the case. One of these, which is highlighted as particularly interesting in the paper, is conciliation. The interlocutory judgment is important for the parties' willingness to settle. When the court takes a position on a disputed issue, it becomes easier for the parties to assess the likelihood of winning the case. This, in turn, makes it easier for the parties to assess the value of the dispute and generally increases the propensity to settle.

Sammanfattning

I och med Högsta domstolens beslut i NJA 2019 s. 802 blev den successiva relevansens princip till etablerad praxis. Den successiva relevansens princip ställer upp en turordning som domstolen måste följa vid prövningen av målets frågor. Genom 17 kap. 5 § andra stycket rättegångsbalken ges domstolen samtidigt en möjlighet att pröva en fråga särskilt, innan resten av målets frågor. Om en för målet avgörande fråga görs till mellandomstema, och utgången av mellandomen är tillräcklig för att motivera ett avgörande av det fullständiga målet, uppnås processekonomiska vinster. Förfarandet har påtalats som en möjlig avvikelse från turordningen enligt den successiva relevansens princip, men efter mellandomen kvarstår frågan om hur domstolen ska skilja målet från sig. Syftet med uppsatsen är därför att utreda hur turordningsregeln påverkar domstolens möjligheter att skyndsamt avsluta ett mål efter meddelad mellandom. Följande frågeställningar används för att besvara syftet. Föreligger det en konflikt mellan turordningen enligt den successiva relevansens princip och domstolens avskiljande av målet efter meddelad mellandom? Mot bakgrund av svaret på fråga 1, hur bör domstolen skilja målet från sig efter meddelad mellandom?

I min utredning har jag använt mig av den rättsdogmatiska metoden och de allmänt accepterade rättskällorna. För utredningen av mellandomsinstitutet har lagtext, förarbeten, praxis och doktrin använts. Jag har även gjort en undersökning av tingsrättsavgöranden, för att se hur avskiljandet går till i praktiken. Den successiva relevansens princip är inte lagreglerad och förekommer inte heller som begrepp i förarbeten. För den delen av utredningen har därför primärt praxis och doktrin använts som källor.

Jag kommer i uppsatsen fram till att det existerar en konflikt mellan turordningsregeln och rättens avskiljande av målet genom slutlig dom efter meddelad mellandom, när mellandomstemat är ett av svaranden åberopat motfaktum. Det tillvägagångssätt genom vilket tingsrätterna skiljer målet från sig i dessa situationer är felaktigt och leder inte till logiskt riktiga domar. En lösning på problemet skulle vara att utvidga mellandomstemat, så att även delar av kärandens grund blir en del av prövningen. Konflikten innebär inte att processekonomiska fördelar inte kan uppnås genom användningen av mellandomsinstitutet. För det första aktualiseras inte konflikten mellan avskiljandet och turordningsregeln när mellandomstemat är ett av käranden åberopat rättsfaktum. För det andra har domstolen flera andra möjligheter för avskiljandet av målet. En sådan, som framhävs som särskilt intressant i uppsatsen, är förlikningen. Mellandomen har betydelse för parternas förlikningsbenägenhet. När domstolen tar ställning till en tvistig fråga blir det lättare för parterna att bedöma sannolikheten att de vinner målet. Det innebär i sin tur att parterna lättare kan bedöma vad deras anspråk är värt, och ökar generellt sett förlikningsbenägenheten.

Förord

Jag vill börja med att tacka min handledare Alexander Hardenberger för alla kloka inspel i skrivandet av denna uppsats. Det har varit inspirerande att diskutera olika frågor med dig, och utan din gedigna feedback hade detta arbete inte varit hälften så bra.

Jag vill tacka mina lundavänner som gjort min period i Lund till väldigt rolig och minnesvärd. Jag vill tacka mina vänner hemifrån för att ni dragit ner mig på jorden när jag svävat i väg i lundabubblan.

Jag vill tacka Miranda för att allt stöd jag fått denna termin. Jag kan inte förstå hur du orkat lyssna på mina obegripliga utläggningar, men du gjorde det och det behövdes. Även om jag inte visat det är jag tacksam för varje samtal och varje snällt ord.

Mitt sista tack vill jag rikta till min familj. Pappa, för att du är klippan i stormen när det blåser. Mamma, för att ditt stöd till oss barn saknar gränser. Elias, för att du är den klokaste person jag vet. Elodie, för att du visar mig varje dag vad det innebär att vara stark. Lea, för att du sladdade in och fulländade vår lilla familj.

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Anta att ett par planerar en semesterresa till Bordeaux. Förberedelserna innebär timmar av att planera vilka sevärdheter som är värda att besöka, vilka restauranger som erbjuder den godaste maten samt vilket hotell som är det mest prisvärda. När paret har planerat hela resan undersöker de hur mycket flygresan kommer att kosta. De har sparat den uppgiften till sist med anledning av att den kräver minst jobb och därför känts som en bra avslutande uppgift. Paret inser omedelbart att flygresan är alldeles för dyr och blir därför tvungna att ställa in resan till Bordeaux och i stället spendera semesterveckorna i Stockholms skärgård. Semestern blir fantastisk, men paret grämer sig över hur många timmars planerande de hade kunnat undvika om de hade börjat med att kolla flygresan, som var både den enklaste och mest avgörande frågan för om semestern i Bordeaux skulle bli av.

En parallell kan göras till tingsrätters handläggning av tvistemål. Tvistemål blir i takt med samhällets framfart mer invecklade och kräver mer utredning och de tvistiga frågorna kan vara många. Samtidigt kan det i många av målen finnas en fråga som vid ett särskilt utfall innebär att resten av målet i praktiken är avgjort. I bästa fall är till och med denna fråga inte särskilt utredningskrävande utan i stället enkel att bedöma. För prövningen av den enkla frågan före resterande frågor finns det i den svenska civilprocessen en möjlighet som kallas för mellandom. Domstolen kan göra den enkla frågan till föremål för mellandom, ett så kallat mellandomstema. Om utfallet av mellandomen är sådant att hela målet är avgjort ska domstolen slippa handlägga och pröva resten av frågorna. Handläggningen av det fullständiga målet har genom mellandomen förkortats avsevärt.

För att fördelarna med en mellandom ska kunna göras gällande fullt ut bör också det fullständiga målet kunna avslutas relativt snabbt efter att mellandomen meddelats. Om resten av frågorna i det fullständiga målet fortfarande behöver utredas och prövas av domstolen, spelar det ingen roll om den enkla frågan prövas innan eller samtidigt som resten av målet. I och med ett avgörande från Högsta domstolen ställdes det upp en turordning som domstolar måste förhålla sig till när de prövar målets olika frågor.¹ Denna turordning innebär att domstolarna inte är fria att alltid välja vilken fråga de vill pröva först. En potentiell konflikt kan uppstå mellan å ena sidan domstolens möjlighet att pröva en fråga separat för att göra processen effektiv och billig och å andra sidan den turordning som domstolen måste beakta när den prövar det fullständiga målet.

¹ Se NJA 2019 s. 802.

1.2 Syfte och frågeställningar

Syftet med uppsatsen är att utreda hur turordningen enligt den successiva relevansens princip påverkar domstolens möjligheter att skyndsamt skilja ett mål från sig, efter att domstolen meddelat en mellandom. Syftet är vidare att utreda hur processekonomiska fördelar bäst uppnås genom användningen av mellandomsinstitutet.

Följande frågeställningar kommer att användas för att uppnå syftet:

1. Föreligger det en konflikt mellan turordningen enligt den successiva relevansens princip och domstolens avskiljande av målet efter meddelad mellandom?
2. Mot bakgrund av svaret på fråga 1, hur bör domstolen skilja målet från sig efter meddelad mellandom?

1.3 Metod och material

För att kunna besvara frågeställningarna i uppsatsen krävs en utredning av gällande rätt. En lämplig metod för uppsatsen är därför den rättsdogmatiska metoden, vars syfte är att utreda vad som utgör gällande rätt, låt vara för en avgränsad rättsfråga. Utredningen görs mot bakgrund av de allmänt accepterade rättskällorna, i enlighet med den så kallade rättskälleläran. Dessa rättskällor brukar oftast konkretiseras som lagstiftning, lagförarbeten, rättspraxis samt doktrin.² Mellandomsinstitutet är lagstadgat i 17 kap. 5 § rättegångsbalken (1942:740) och de rättskällorna som primärt använts för detta arbete är av den anledningen lagtext samt tillhörande praxis och förarbeten. Dessa källor anses allmänt vara accepterade rättskällor i en rättsdogmatisk metod.³

Doktrin utgör däremot inte en rättskälla per se, utan utgör likt denna uppsats endast ett anspråk på att försöka utreda gällande rätt. I vissa fall utreder inte källorna ens gällande rätt, utan argumenterar i stället för vad som borde utgöra gällande rätt. Det gör att källorna måste användas med tillförsikt. Det senare angreppssättet, en argumentation för vad som borde utgöra gällande rätt, brukar kallas *de lege ferenda*, medan en renodlad beskrivning av gällande rätt brukar kallas för *de lege lata*.⁴ Oavsett vilket angreppssätt den aktuella doktrinen använder sig av är det fel att betrakta doktrinen som en rättskälla per se. Doktrin argumenterar för att ett rättsläge är på ett visst sätt eller ska vara på ett visst sätt med grund i rättskällor, och i förevarande fall författarens

² Se Kleineman (2018) s. 21 samt s. 28. Doktrins status som rättskälla är omdiskuterat, något jag återkommer till.

³ Se Dahlman (2019) s. 68 f.

⁴ Se Kleineman (2018), s. 36.

resonemang. Om argumentationen är övertygande och hänvisas till av andra forskare, eller till och med av Högsta domstolen, är det på grund av sakskalet och inte auktoritetskalet. Annorlunda uttryckt, det är för att argumentationen är övertygande i det specifika fallet, och inte för att den i sig själv har ett auktoritetsvärde.⁵ Ett annat synsätt hade inneburit att rättsutvecklingen hade blivit mindre dynamisk och flexibel, om nya arbeten hänvisade till tidigare arbeten med anledning av att de hade ett värde i sig.

Det är samtidigt oundvikligt att använda sig av doktrin som källa i uppsatsen. Lagstiftningen behandlar inte frågan om domstolens avskiljande av det fullständiga målet efter meddelad mellandom. Det saknas en heltäckande praxis gällande domstolens avskiljande av det fullständiga målet, efter meddelad mellandom. I förarbetena behandlas inte frågan djupgående, mer än att det förutsätts att frågan inte innebär någon problematik. I doktrin har däremot frågan behandlats på ett djupgående sätt, i synnerhet i en artikel från 2003.⁶ Doktrinen blir därför både nödvändig och nyttig att använda som källa, det är onödigt att uppfinna hjulet på nytt. Doktrinen har dock använts som källa med försiktighet. Frågeställning 1 i uppsatsen grundar sig i en turordningsregel som blivit praxis först 2019. Doktrin från dessförinnan har därmed av naturliga skäl inte kunnat förhålla sig till turordningsregeln och vissa av slutsatserna blir därför irrelevanta. Vad gäller de allmänna utgångspunkterna för avskiljandet av målet, och vad som idag anses utgöra gällande rätt, bedöms doktrinen dock vara en fullgod källa.

I uppsatsen görs en utredning och analys av tingsrättsavgöranden för att bättre kunna besvara frågeställningarna. Analysen av avgörandena är viktig för att analysera om den potentiella konflikten som utreds genom frågeställning 1 har någon praktisk betydelse. Jag har för det ändamålet analyserat drygt fyrtio tingsrättsavgöranden mellan 2020 och 2023. Tingsrättsavgörandena som analyseras är slutliga domar som meddelats av tingsrätter under den nämnda perioden, genom vilka tingsrätten skilt det fullständiga målet från sig efter meddelad mellandom. Avskrivnings- och avvisningsbeslut från tingsrätten efter meddelad mellandom har inte analyserats. Urvalet har skett genom en sökning på Infotorg juridik, med sökordet mellandom och med filter på tingsrätter och tvistemål. Endast ett fåtal av tingsrättsavgörandena är hänvisade i uppsatsen och de har aktivt valts ut för att ge en rättvisande bild av hur tingsrätterna skiljer mål från sig efter meddelad mellandom. Jag har försökt undvika att enbart välja domar som stödjer en viss slutsats, och i stället försökt göra urvalet så att alla olika tillvägagångssätt som används får utrymme i analysen.⁷ Det kan konstateras att tingsrätterna skiljer fullständiga målet från sig på ett relativt enhetligt sätt i de mål som analyserats. Det har

⁵ Se Dahlman (2019) s. 71.

⁶ Se Norin och Wieslander (2003).

⁷ Här erinras om att det dock enbart är slutliga domar som analyserats.

medfört att risken för att partiskhet skulle inverka på urvalet av avgöranden minskar, och har också underlättat den slutliga analysen.

Mot bakgrund av den gällande rätt som utreds i uppsatsen kommer en rättsanalytisk metod att användas för att slutligen besvara frågeställningarna. I användandet av den rättsanalytiska metoden finns det anledning att skilja på *de lege lata*-argumentation och *de lege ferenda*-argumentation. En *de lege lata*-argumentation gör anspråk på att beskriva rättsläget så som det är, utan att lägga några egentliga värderingar i beskrivningen. En *de lege ferenda*-argumentation gör i stället anspråk på att försöka lösa rättsliga problem som till dess varit olösta. För att besvara frågeställning 1 används primärt en *de lege lata*-argumentation. Frågeställningen ämnar besvara om en konflikt föreligger mellan turordningsregeln och mellandomens processekonomiska syfte enligt gällande rätt. Samtidigt kan frågan karaktäriseras som ett ännu outrett problem som kräver en självständig analys, och av den anledningen blir besvarandet av frågan flytande mot en *de lege ferenda*-argumentation. Frågeställning 2 besvaras i högre grad genom en *de lege ferenda*-argumentation, även om också svaret på den frågan bygger på det som utretts vara gällande rätt.⁸

Vid användning av den rättsanalytiska metoden är det av vikt att skilja på det som utgör beskrivningar av gällande rätt utan värdering, och på det som utgör oprövade ändamålsargument för lösningar på ännu olösta problem.⁹ Av den anledningen kommer analysen att så långt det är möjligt koncentreras till kapitel 6. Båda frågeställningarna kommer att besvaras i analysen, även om svaret på frågeställning 1 som påvisats huvudsakligen utgår från en argumentation *de lege lata*. I övriga kapitel är ambitionen att primärt beskriva den gällande rätten så som den uppfattas idag, oberoende av de slutsatser som presenteras i kapitel 6. Genom att göra denna uppdelning undviks förhoppningsvis missförstånd kring vad som utgör fria, egna resonemang som är flytande mellan *de lege lata* och *de lege ferenda*, och det som tydligare kan karaktäriseras som *de lege lata*. Samtidigt är det oundvikligt att göra vissa antaganden även i tidigare kapitel, för att det som utreds ska ha bäring på de valda frågeställningarna. Vissa avgränsningar görs därför löpande och i det ligger en viss kontinuerlig analys.

1.4 Avgränsningar

I uppsatsen utreds endast mellandomsinstitutet i dispositiva tvistemål. Fram till och med utvidgningen av mellandomsinstitutet 1990 bestämde parterna om ett rättsfaktum skulle göras till föremål för prövning genom mellandom.¹⁰ Denna starka förankring i dispositionsprincipen och parternas möjlighet att styra över handläggningen gör det till särskilt intressant att utreda

⁸ Se Kleineman (2018) s. 36 f.

⁹ Se Kleineman (2018) s. 36.

¹⁰ Se prop. 1989/90:71 s. 47.

mellandomsfrågan i dispositiva tvistemål. Möjligheten till deldom i 17 kap. 4 § rättegångsbalken utreds inte i uppsatsen. Även motsvarigheten till mellandom och deldom i brottmål lämnas utanför uppsatsen.¹¹

Vidare utreds endast den mellandom som kan ges i enlighet med 17 kap. 5 § andra stycket rättegångsbalken. En utredning av även det första stycket hade blivit för lång och dessutom hade en risk för förvirring uppstått.

Vilka frågor som kan göras till föremål för mellandomsprövning utreds delvis men är inte huvudföremålet för uppsatsen. En viss utredning krävs med anledning av att föremålet för mellandomsprövning påverkar hur domstolen kan skilja målet från sig men utredningen är begränsad. Ämnet har behandlats utförligt i flera andra arbeten som används som grund för utredningen i denna uppsats.

Uppsatsens andra frågeställning hamnar i gränslandet mellan vad som utgör gällande rätt och vad som bör utgöra gällande rätt. Jag väljer ändå att inte utreda eller ge förslag på hur lagstiftning möjligtvis skulle kunna förändras. Att ändra på lagstiftning innebär mer långtgående konsekvenser än den paragraf, bestämmelse eller rättsliga princip som förändras.¹² De långtgående konsekvenserna av en lagändring lämpar sig möjligtvis för ett arbete av en större magnitud än detta arbete.

1.5 Forskningsläge

Mellandomsinstitutet förekommer tämligen ofta i civilprocessrättslig doktrin. Oftast nämns den dock enbart som en bisats till den fråga som utgör huvudämnet för det särskilda arbetet. Som exempel förekommer mellandomen i sammanhang där författarna skriver om den successiva relevansens princip och instansordningens princip.¹³ Några arbeten har dock mellandomen som huvudtema.

Det första arbetet är Robert Bomans bidrag *Om mellandom och omröstning om omständigheter* i festskriften till Lars Welamson.¹⁴ Boman skriver primärt om föremålet för prövningen genom mellandom (mellandomstemat). Mer specifikt skriver han om vilken som är den minsta omständighet som kan göras till mellandomstema, mot bakgrund av reglerna om omröstning. Jag anser att Bomans tankar än idag är relevanta, och de kommer delvis att ligga till grund för utredningen om mellandomstemat.

¹¹ Mellandom finns för övrigt inte som alternativ i brottmål. För vidare läsning se Ekelöf (1954) s. 65.

¹² Jfr JO 1992/93 s. 60 f.

¹³ Se exempelvis Cederberg (2019) s. 925 samt Hardenberger (2020) s. 567 ff. Det har sin förklaring i att dessa frågor har en tydlig förankring till mellandomen. En utredning av dessa begrepps innebörd finns i kapitel 2.

¹⁴ Se Boman (1988).

Det andra arbetet är Henrik Johanssons artikel *Mellandom – nu och i framtiden* i Svensk Juristtidning.¹⁵ Likt Bomans bidrag handlar artikeln primärt om mellandomstemat. Johansson utgår i sin artikel från att mellandom inte används i den utsträckning som lagstiftaren hoppats på och argumenterar därför för en utvidgning av vad som kan utgöra ett mellandomstema. Artikeln berör inte frågan om domstolens avskiljande av målet mer än mycket översiktligt.

Det tredje arbetet är Ulf Norin och Jessica Wieslanders artikel *Mellandom i praktiken – hur skiljer sig rätten från målet?* i Svensk Juristtidning.¹⁶ Artikeln är primärt en utredning av hur tingsrätter vid tidpunkten för artikelns publicerande skiljde mål från sig efter att ha meddelat en mellandom som omöjliggör bifall till kändandens talan. Författarna går systematiskt igenom de tillvägagångssätt genom vilka domstolen kan skilja mål från sig efter meddelad mellandom. Därefter görs en jämförelse med hur domstolarna i praktiken skiljer mål från sig. Artikelns disposition har varit en stor inspirationskälla till dispositionen i kapitel 4 i denna uppsats. Deras slutsatser återkommer också i många fall även i detta arbete. Författarna tar emellertid av förklarliga skäl¹⁷ inte ställning till hur den successiva relevansens princip kan påverka avskiljandet.

Mitt bidrag till forskningen är därför att ta ställning till om, och i sådana fall hur, domstolen kan skilja målet från sig efter en meddelad mellandom med bakgrund av turordningen enligt den successiva relevansens princip. Detta har mig veterligen inte behandlats tidigare, mer än att problematiken uppmärksammats i vissa arbeten, och ett ställningstagande saknas därför.¹⁸

1.6 Terminologi

Med *rättsfaktum* menas en sådan faktisk omständighet som en part åberopar som stöd för sin talan. Det kan exempelvis vara omständigheter som påstås innebära att kändande har en fordran mot svarande. Begreppet har stor betydelse för både den successiva relevansens princip och mellandomstemat och är därför av vikt för uppsatsen.

Ett *motfaktum* är en särskild typ av rättsfaktum. Det är ett rättsfaktum som har rättsupphävande eller rättsändrande betydelse. Det kan exempelvis vara en omständighet som påstås innebära att en fordran är preskriberad.

Med det *fullständiga målet* menas målet i rätten med alla åberopade omständigheter och alla rättsfrågor. Begreppet är viktigt med anledning av att ett mellandomsmål, motsatsvis, endast är en begränsad del av målet.

¹⁵ Se Johansson (2001).

¹⁶ Se Norin och Wieslander (2003).

¹⁷ NJA 2019 s. 802 meddelades av Högsta domstolen 16 år senare.

¹⁸ Se exv. Hardenberger (2020) s. 568.

Med en *slutlig dom* menas en dom över det fullständiga målet, till skillnad från en mellandom som endast är en dom över en begränsad del av målet.

1.7 Disposition

I det andra kapitlet behandlas den successiva relevansens princip. Först ges en historisk återblick för att få en förståelse för grunden för principen. Därefter presenteras det rättsfall som innebar att principen blev praxis. Slutligen återges den moderna doktrinens tolkning av principen i allmänhet, och i synnerhet den turordning som domstolar ska beakta i sin dömande verksamhet.

I det tredje kapitlet beskrivs mellandomen utifrån 17 kap. 5 § andra stycket rättegångsbalken. Först återges syftet med mellandomsinstitutet. Därefter görs en utredning av vad som utgör ett tillåtet mellandomstema, och slutligen görs en utredning gällande lämplighetskravet för ett mellandomstema.

I det fjärde kapitlet utreds domstolens olika möjligheter att skilja det fullständiga målet från sig efter en meddelad mellandom. Inledningsvis ges några rättsliga utgångspunkter som är viktiga för samtliga möjligheter genom vilka domstolen kan skilja det fullständiga målet från sig. Därefter utreds de olika tillvägagångssätten systematiskt, med inspiration av dispositionen i Norin och Wieslanders artikel.¹⁹ Kapitlet avslutas med en kortare utredning av hur tingsrätterna på senare år har skiljt fullständiga mål från sig efter en meddelad mellandom.

I det femte kapitlet görs en särskild utredning av förlikning i tvistemål. Utredningen görs för att jag under skrivandet av uppsatsen identifierat att förlikning skulle kunna användas för avskiljande av det fullständiga målet i högre utsträckning än idag, efter att domstolen meddelat en mellandom. Utredningen rör dels de processekonomiska fördelarna med en förlikning, dels vilka faktorer som påverkar parternas benägenhet att förlikas.

I det sjätte kapitlet återfinns uppsatsens analys. Först analyseras konflikten mellan turordningen enligt den successiva relevansens princip och domstolens avskiljande av det fullständiga målet, efter att domstolen meddelat en mellandom. Därefter följer en analys av hur mellandomen fortsättningsvis ska användas för att uppfylla ett processekonomiskt syfte. Avslutningsvis presenteras några avslutande reflektioner.

¹⁹ Se Norin och Wieslander (2003).

2 Den successiva relevansens princip

2.1 Inledning

Den successiva relevansens princip ställer upp en ram för domstolens prövning av omständigheter (rättsfakta) i ett tvistemål. Principen bestämmer vilka omständigheter som får läggas till grund för domstolens prövning, beroende på vad varje part åberopat till stöd för sin respektive talan. Den bestämmer också i vilken turordning domstolen får pröva olika rättsfakta och motfakta.

Mellandomsinstitutet tillhandahåller ett verktyg för domstolen att kunna handlägga och pröva vissa särskilda frågor innan resten av frågorna i målet. Mellandomsinstitutet utgör därför ett undantag från den successiva relevansens princip. Samtidigt kan en konflikt uppstå med tanke på att mellandomen syftar till att avgöra ett fullständigt mål utan att utreda samtliga rättsfakta, medan den successiva relevansens princip ställer upp en turordning för när domstolen ska pröva åberopade rättsfakta. En förståelse för den successiva relevansens princip är därför nödvändig för att utreda om mellandomsinstitutets syfte kan uppnås.

2.2 En historisk återblick

Den successiva relevansens princip som begrepp introducerades 1960 av Olivecrona. Principen innebar att de omständigheter som åberopas av parterna i en tvist ska delas upp i olika relevansled. Han menar att så kallade grundrekvisit är omständigheter som får relevans först, och om dessa i och för sig kan leda till bifall så får omständigheter som åberopats av svaranden mot grunden relevans. Begreppet ”grundrekvisit” är otydligt och verkar inte ha fått fäste i doktrin. Boman använde sig i stället av begreppet ”grunden” som fortsättningsvis kommer att användas i denna uppsats.²⁰ En av kändanden åberopad omständighet som måste föreligga för att käromålet ska bifallas, exempelvis att han lånat ut pengar till svaranden, utgör enligt denna definition grunden (eller en del därav).

Svarandens invändande omständigheter som hänför sig till grunden ska prövas samtidigt som grunden. Ett exempel på en sådan omständighet är att svaranden förnekar en av kändanden åberopad omständighet (sakinvändning). Ett annat exempel är att svarande påstår att den åberopade omständigheten inte har den rättsliga betydelsen som kändanden menar att det har

²⁰ Se Olivecrona (1966) s. 205 och s. 208. Olivecrona använde begreppet grundrekvisitet på ett ganska otydligt sätt. Han verkar å ena sidan använda det synonymt till rättsfakta och å andra sidan använt det för att beskriva de rekvisit som behöver uppfyllas för att kändandens talan ska bifallas. Boman använder sig i stället av ”grunden” som begrepp för de rättsfakta som tillhör det första relevansledet, se Boman (1964) s. 191. Begreppet grunden eller åberopade omständigheter kommer att användas i denna uppsats för att undvika den förvirring som kan uppstå när man talar om rekvisit som något som kändanden ska åberopa.

(rättsinvändning).²¹ En sakinvändning kan vara att svaranden förnekar att ett visst händelseförlopp hänt, till exempel att han tagit emot pengar av kärende. En rättsinvändning kan vara att svaranden påstår att det händelseförlopp som beskrivs av kärende inte utgör ett lån, utan en gåva.

De invändningar från svaranden som inte förändrar den rättsliga betydelsen av kärandens åberopade rättsfakta i och för sig, utan utgör tillägg som påstås ha rättsupphävande eller rättsändrande betydelse, ska betraktas som motfakta. Dessa får relevans först när de av käranden åberopade omständigheterna i och för sig räcker till bifall.²² Ett motfaktum kan vara att svaranden påstår att lånet från käranden under alla omständigheter är preskriberat.

Olivecrona menar vidare att även motfakta ska delas upp i olika relevansled. De motfakta som svaranden anger som invändningar mot grunden utgör motfakta av första graden. De motfakta som käranden därefter anger som invändningar mot svarandens motfakta utgör motfakta av andra graden.²³ Ett exempel på hela denna relevansindelning är följande:

Anta att kärende stämmer svarande på grund av ett lån som inte återbetalats. Svarande invänder att lånet är preskriberat. Kärende invänder att han har hört av sig ett antal gånger till svarande för återbetalning, och att preskriptionsavbrott därför har skett. De omständigheter som innebär att ett lån i och för sig ska återbetalas är rättsfakta i det första relevansledet. De omständigheter som innebär att lånet är preskriberat är motfakta av den första graden. De omständigheter som innebär att preskriptionsavbrott skett är motfakta av den andra graden.²⁴

Det finns anledning att för en stund stanna vid frågan om vilket relevansled en viss omständighet tillhör. Olivecrona verkade mena att omständigheter för vilka käranden hade bevisbördan tillhörde det första relevansledet.²⁵ Boman menade dock, som svar på Olivecronas tanke, att indelningen i relevansled bestäms utifrån vilken part som bär åberopsbördan för omständigheten. Vilken part som bär åberopsbördan bestäms genom en abstrakt analys av den tillämpliga civilrättsliga regeln. Annorlunda uttryckt är det åberopsbördans fördelning som bestämmer till vilket relevansled ett visst rättsfaktum är

²¹ Jfr Olivecrona (1966) s. 207 f.

²² Se Olivecrona (1966) s. 206 och 208.

²³ Se Olivecrona (1966) s. 208 f. På så sätt fortsätter det sedan vid behov, med motfaktum av tredje graden osv.

²⁴ Se NJA 1972 s. 308 och justitierådet Mannerfeldts tillägg. Där anges att den vedertagna uppfattningen är att det ankommer på gäldenären att åberopa preskription och på borgenären att åberopa preskriptionsavbrott. Med anledning av att den successiva relevansens princip bestäms av åberopsbördans fördelning blir därför preskriptionsavbrottet ett motfaktum av andra graden.

²⁵ Se Olivecrona (1966) s. 206 ff.

hänförligt. Frågan om vem som har bevisbördan för ett visst rättsfaktum aktualiseras först i ett senare skede.²⁶

De olika grupperna av fakta prövas därefter som utgångspunkt i tur och ordning. Först om de rättsfakta som tillhör kändens grund kan leda till att käromålet bifalls görs en prövning av motfakta av första graden. Olivecrona beskriver detta som den successiva verifikationens princip.²⁷

Det bör nämnas att Olivecrona dock menade att turordningen enligt den successiva verifikationens princip inte är undantagslös. Om ett motfaktum från svarande innebär att domen kommer att få ett visst innehåll, oavsett hur det förhåller sig med kändens grund, ska en talan kunna ogillas utan någon prövning (verifikation) av åberopade rättsfakta i kändens grund.²⁸

2.3 Principen blir praxis

I NJA 2019 s. 802 tog Högsta domstolen ställning till den successiva relevansens principens varande i civilprocessen. De rättsfakta som kändande angett som grund till stöd för sin talan räckte inte för bifall. Hovrätten biföll dock käromålet med grund i omständigheter som framförts av kändande som invändningar mot svarandens motfaktum. I målet beslutade Högsta domstolen att hovrätten begått ett rättegångsfel genom att bifalla käromålet på basis av en omständighet som framförts av kändande först som en invändning mot svarandes motfaktum.

Högsta domstolen skriver i sina domskäl:

”Ett åberopande av en omständighet till grund för käromålet måste stå på egna ben. Det förhållandet att en kändande invänt mot ett åberopat motfaktum från svarandens sida innebär inte i sig att invändningen också utgör en grund för käromålet. Ett åberopat motfaktum ska, till skillnad mot ett förnekande eller en rättsinvändning, prövas först sedan det prövats om grunden för käromålet räcker för ett bifall till talan på dess egna meriter”.²⁹

Högsta domstolens uttalande kan delas upp i två delar. Den första delen rör vilka rättsfakta domstolen får lägga till grund för en dom. Omständigheter som inte åberopas av kändanden som en del av grunden för talan får inte prövas innan domstolen konstaterat att kändens grund i och för sig räcker för bifall

²⁶ Se Boman (1964) s. 194.

²⁷ Se Olivecrona (1966) s. 208. När det kommer till prövningen av de olika rättsfakta talar Olivecrona om något som han benämner den successiva verifikationens princip. Begreppet verkar inte ha fått fäste i den juridiska litteraturen, se Hardenberger (2020) s. 551.

²⁸ Se Olivecrona (1966) s. 209.

²⁹ Se NJA 2019 s. 802, p. 14. I sammanhanget bör det nämnas att HD gör uttalandet främst för att kunna konstatera att i det aktuella fallet har omständigheter hänförliga till motfakta lagts till som grund för bifall i det första ledet av prövningen. Med anledning av den successiva relevansens princip har således omständigheter lagts till grund för dom som inte åberopats i behörig ordning, jfr 17 kap. 3 § rättegångsbalken.

av talan. Det betyder att omständigheter som framförs som invändningar mot ett av svaranden åberopat motfaktum och omständigheter som utgör motfakta av andra graden inte får läggas till grund för talan. Detta bör tolkas som en utveckling av det som Olivecrona kallade för den successiva relevansens princip.

Den andra delen beskriver en bestämd turordning som domstolen måste följa, vid prövningen av åberopade omständigheter. Först ska domstolen pröva de rättsfakta som käranden åberopat som grund för talan, samt de sak- och rättsinvändningar från svaranden som är hänförliga till grunden. När domstolen konstaterat att grunden för talan i och för sig innebär att käromålet ska bifallas, ska domstolen pröva de motfakta som åberopats av svaranden. Denna bestämda turordning är en utveckling av det som Olivecrona kallade för den successiva verifikationens princip. Olivecrona lämnade det öppet för domstolen att i vissa fall kunna pröva ett motfaktum först, innan prövningen av grunden för talan, om motfaktumet i och för sig innebär att talan kommer att ogillas.³⁰ Högsta domstolen säger i stället att domstolen ska pröva de av parterna åberopade omständigheterna enligt en bestämd turordning, och att turordningen följer av den successiva relevansens princip.³¹

2.4 Den successiva relevansens princip i modern doktrin

2.4.1 Betydelsen av NJA 2019 s. 802

Den som behandlat den successiva relevansens princip mest ingående efter att Högsta domstolen meddelade sitt beslut i NJA 2019 s. 802 är Alexander Hardenberger i sin artikel *Den successiva relevansens princip – några reflektioner med anledning av Högsta domstolens domvillobeslut i NJA 2019 s. 802*.

Han konstaterar att Högsta domstolen genom sitt beslut ger uttryck för att rättsfakta ska prövas av domstolen i en viss turordning. Grunden för talan ska prövas innan eventuella motfakta prövas. Han beskriver det som att domstolen i sin prövning ”annorlunda uttryckt ska (...) följa den successiva relevansens princip”.³² I varje prövningsled ingår de rättsfakta och sak- och rättsinvändningar som hänför sig till det relevansledet som ska prövas. Först ska domstolen pröva de omständigheter som käranden har åberopat som grund för sin talan. Därefter ska domstolen pröva de omständigheter som

³⁰ Se Olivecrona (1966) s. 209.

³¹ Se NJA 2019 s. 802 p. 14. Observera att Högsta domstolen inte nämner den successiva relevansens princip i sina domskäl. Det domstolen beskriver är dock en utveckling av det som Olivecrona kallade för den successiva relevansens princip, och doktrin baserat på fallet talar om det som den successiva relevansens princip, se bl.a. Hardenberger (2020) s. 546.

³² Se Hardenberger (2020) s. 556. Det stämmer som Hardenberger skriver att det tekniskt sett är påståendet av motfakta som ska prövas efter att grunden prövats.

ändrar den rättsliga betydelsen av kärandens grund, trots att den i och för sig innebar bifall för talan.³³

Det spelar ingen roll om kärande har åberopat anteciperade motfakta av andra graden redan i grunden. Dessa ska prövas först efter att motfaktumet av första graden i och för sig innebär att kärandens talan inte kan bifallas. Anta exempelvis att kärande stämmer svarande på pengar för ett lån som skedde för elva år sedan. Kärande åberopar redan i grunden att han påmint svarande om att betala lånet vid flera tillfällen under dessa elva år. Dessa omständigheter är enbart relevanta som motfakta av andra graden gällande preskriptionsavbrott. De får därför civilrättslig relevans först om svarande åberopar att lånet är preskriberat, och ska i enlighet med den successiva relevansens princip inte prövas förrän domstolen prövat att lånet i och för sig är preskriberat.³⁴

Hardenberger konstaterar också att denna turordning verkar vara undantagslös. Det saknar betydelse om ett motfaktum är självständigt, så till vida att det i och för sig kan leda till att kärandens talan ogillas. Innan motfakta prövas måste domstolen pröva om kärandens grund i och för sig kommer leda till bifall av käromålet.³⁵ Detta synsätt skiljer sig från det som framförts av Olivecrona, som menade att turordningen enligt den successiva verifikationens princip inte var undantagslös.³⁶ I modern doktrin är det framför allt Ekelöf som förespråkat att turordningen inte ska vara undantagslös. Ekelöf menar att sådana invändningar som släcker alla kärandens påstådda rättigheter ska kunna prövas innan kärandens grund prövas. Ett exempel på en sådan invändning är svarandens invändning om att ett fel reklamerats för sent. Om domstolen prövar reklamationsinvändningen och konstaterar att felet har reklamerats för sent släcker det alla möjligheter för kärande att göra gällande felpåföljder. Motsatsvis kan inte en invändning prövas innan grunden när invändningen inte släcker alla rättigheter som följer med grunden. Ett exempel är en invändning om preskription, med anledning av att även en preskriberad fordran kan användas av käranden under vissa förutsättningar.³⁷

2.4.2 Instansordningens princip som förklaring till den undantagslösa turordningen

Det finns anledning att för en stund undersöka de bakomliggande orsakerna till den undantagslösa turordningen. Anta att ett mål är komplext och kommer kräva mycket handläggning men svaranden har inkommit med en preskriptionsinvändning. Preskriptionsinvändningen är enkel att utreda och

³³ Se Hardenberger (2020) s. 557.

³⁴ Jfr Hardenberger (2020) s. 553 och där angivet exempel på anteciperat åberopande.

³⁵ Se Hardenberger (2020) s. 557.

³⁶ Se Olivecrona (1966) s. 209.

³⁷ Se Ekelöf, Edelstam och Pauli (2020) s. 238 f. Jfr 10–11 §§ preskriptionslagen (1981:130).

pröva, och är avgörande för målets utgång. Om domstolen anser att preskription under alla omständigheter föreligger kommer käromålet ogillas. Varför måste domstolen i sådana fall först pröva kärandens grund?³⁸ En förklaring är de processekonomiska riskerna som är förenade med en sådan prövning, med anledning av instansordningens princip. Instansordningens princip innebär något förenklat att överrätter har möjlighet att återförvisa mål till underrätter, om en situation uppstår där överrätten ska pröva återopade omständigheter som inte dessförinnan har prövats av underrätten.

Instansordningens princip grundas i att tvistemål ska prövas enligt en viss instansordning och att det finns en funktionsfördelning mellan de olika instanserna.³⁹ Instansordningen som sådan följer av lagtext, och vad gäller tvistemål är utgångspunkten att målet först ska prövas i tingsrätt, sedan i hovrätt, och slutligen i den Högsta domstolen.⁴⁰ Den huvudsakliga utredningen av tvistemål ska göras i tingsrätten. Hovrättens uppgift är i stället primärt att kontrollera att avgöranden som överklagas från tingsrätten är processuellt och materiellt riktiga. Om avgörandena innehåller några felaktigheter ska hovrätten rätta till felaktigheterna genom att ändra domen. Om hovrätten i sin handläggning har att ta ställning till nya omständigheter uppkommer frågan om hur hovrätten ska hantera denna situation.⁴¹

Instansordningens princip ger möjlighet åt hovrätten att undanröja en dom och återförvisa handläggningen av målet till tingsrätten, även när rättegångsfel inte föreligger. Det motiveras med att hovrätten har en allmän skyldighet att se till att målet blir handlagt på ett lämpligt sätt.⁴² Vad en lämplig handläggning innebär är inte helt klart. I förarbetena uttrycks det som att den viktigaste uppgiften för hovrätter är att kontrollera de överklagade tingsrättsavgöranden och rätta eventuella felaktigheter. En prövning i hovrätten ska inte innebära en ny prövning med samma omfattande utredning

³⁸ Jfr Hardenberger (2020) s. 547 f. Det kan redan här nämnas att fördelarna oavsett hade varit små med anledning av att alla omständigheter likväl blir en del av huvudförhandling. Enbart rätten hade vunnit en fördel i sin dömande verksamhet, se Westberg (2020) s. 474 f.

³⁹ Se Cederberg (2019) s. 922.

⁴⁰ Jfr 1 kap. 1 § 1 stycket rättegångsbalken, 2 kap. 1 § rättegångsbalken och 3 kap. 1 § rättegångsbalken. Prövning i överrätterna förutsätter att en part överklagar och att prövningstillstånd ges.

⁴¹ Se Cederberg (2019) s. 922 f. En typsituation är när ny bevisning återopas i hovrätten. En annan typsituation, som är mer relevant för denna uppsats, är när hovrätten ska ta ställning till frågor som den lägre rätten inte har bedömt. Det kan exempelvis bero på tingsrätten dömt över en av flera alternativa invändningar, och hovrättens ändrade bedömning innebär att en annan av de alternativa invändningarna nu aktualiseras. Jfr. Westberg (1988) s. 503.

⁴² Se NJA 1996 s. 676 där Högsta domstolen konstaterar att hovrätten har en allmän skyldighet att se till att målet blir handlagt på ett lämpligt sätt. Se NJA II 1943 s. 654 samt Gärde m.fl. (1949) s. 775. I både förarbetena och Gärdes kommentar förtydligas att paragrafen inte enbart omfattar rättegångsfel, utan indirekt innebär bestämmelsen att andra brister i utredningen, som inte nödvändigtvis behöver ha att göra med rättens handläggning av ärendet, kan leda till undanröjande av en dom och återförvisning av målet. Se Cederberg (2019) s. 922 där författaren uppmärksammar att det inte finns något direkt lagstöd för undanröjning och återförvisning.

som i tingsrätten. Det finns dessutom en ekonomisk aspekt för hovrätterna. Om hovrätterna ska bedriva ett extensivt utredningsarbete försvinner resurser från deras primära kontrollfunktion.⁴³ Samma processekonomiska resonemang används för att motivera att Högsta domstolen inte heller ska bedriva extensivt utredningsarbete i sin verksamhet.⁴⁴

I sammanhanget bör det dock påpekas att det inte alltid är i parternas intresse att domen undanröjs och återförvisas till underinstanserna. För parterna innebär ett undanröjande och återförvisande av målet en längre tid innan en lagakraftvunnen dom, och handläggningen av ärendet genom flera instanser innebär ökade ombudskostnader. Samtidigt anses parternas rättssäkerhetsintresse som utgångspunkt motivera att alla relevanta frågor kan bedömas i minst två instanser.⁴⁵ Med anledning av att möjligheten att få relevanta frågor prövade i Högsta domstolen är mycket begränsade⁴⁶ innebär rättssäkerhetsintresset att hovrätten i regel ska återförvisa mål till tingsrätten, när hovrätten ska pröva frågor som inte prövats av tingsrätten.⁴⁷

Mot bakgrund av instansordningens princip finns det en processekonomisk risk förenat med en ordning där svarandens åberopade motfaktum prövas först, innan kärandens grund för talan. Denna risk förverkligas i en processekonomisk förlust om överrätten ändrar bedömningen av motfaktumet, och anser att käromålet inte i och för sig ska ogillas på grund av motfaktumet.⁴⁸ Följande exempel kan användas för att belysa problematiken. Anta att tingsrätten prövar om den fordran som kärande påstår finns mot svarande är preskriberad, utan att ta ställning till fordrans existens. Tingsrätten bedömer att fordran är preskriberad, och meddelar därmed slutlig dom. Kärande överklagar till hovrätten som prövar preskriptionsfrågan, och ändrar bedömningen så att fordran inte ska anses vara preskriberad. Det innebär att hovrätten som första instans behöver pröva frågan om fordrans existens, eller annars återförvisa målet till tingsrätten för fortsatt handläggning.

Enligt instansordningens princip ska hovrätten som utgångspunkt återförvisa målet för fortsatt handläggning, vilket medför en processekonomisk förlust. Om tingsrätten i stället hade gjort sin prövning i enlighet med

⁴³ Se prop. 2004/05:131 s. 171 f.

⁴⁴ Se prop. 1988/89:78 s. 27 f.

⁴⁵ Se prop. 2004/05:131 s. 171 f. samt prop. 1988/89:95 s. 55.

⁴⁶ Jfr 54 kap. 10 § rättegångsbalken där förutsättningarna för prövningstillstånd i Högsta domstolen återfinns.

⁴⁷ Se dock Cederberg (2019) s. 924 för den intresseavvägning som behöver göras innan återförvisning. Se även däri hänvisad NJA 1996 s. 676 där Högsta domstolen kritiserar en hovrätts återförvisning ”med hänsyn till den restriktivitet som således bör iaktas” i fråga om undanröjande och återförvisning.

⁴⁸ Under förutsättning att tingsrätten ogillat käromålet med anledning av prövningen av motfaktumet.

turordningsregeln enligt den successiva relevansens princip, hade nu beskriven problematik undvikits.

2.4.3 Logik som förklaring till den undantagslösa turordningen

En annan förklaring till den undantagslösa turordningen enligt den successiva relevansens princip är att den är nödvändig för att domstolen ska kunna få en logiskt riktig dom. Ett motfaktum är ett svar på en grund, och till skillnad från en sak- eller rättsinvändning är den inte en del av grunden. Annorlunda uttryckt upphäver eller ändrar ett motfaktum en rättsföljd. För att en rättsföljd ska kunna upphävas eller ändras, krävs det att rättsföljden först har inträtt. Domstolen måste pröva vilken rättsföljd som aktualiseras i och med karendens grund, innan den kan pröva om samma rättsföljd förändras i och med svarandens invändningar. En fordran som inte existerar kan inte anses vara preskriberad. Domstolen måste därför först pröva om lånet existerar innan den kan pröva om lånet är preskriberat.⁴⁹

Högsta domstolen anger inte denna logik som en förklaring för den successiva relevansens princip i NJA 2019 s. 802. Förklaringen verkar dock enligt min mening vara ett starkt argument för den successiva relevansens princip. I och med att ett motfaktum är ett svar på en grund, beror prövningen av motfaktumet på det som domstolen konstaterar är grunden. Det går alltså enligt min mening inte för domstolen att konstatera att en fordran är preskriberad utan att först bestämma när fordran uppkommit. Det går inte att bestämma *när* fordran uppkommit utan att först bestämma *att* fordran har uppkommit, även om detta i praktiken görs samtidigt.⁵⁰

2.4.4 Mellandomen som ett processekonomiskt fördelaktigt alternativ

En kritik som kan framföras mot en undantagslös turordning är att den förhindrar en processekonomiskt fördelaktig handläggning i domstolen.⁵¹ Om domstolen prövar ett motfaktum, som i och för sig avgör det fullständiga målets utfall, slipper domstolen pröva resterande frågor och en processekonomisk vinst görs.

Här vill jag påminna läsaren om att en avvikelse från turordningsregeln endast påverkar domstolens dömande verksamhet. En avvikelse från turordningen i domstolens överläggning och dömande verksamhet innebär i bästa fall att domstolen gör en mindre processekonomisk vinst.⁵² Det beror på att

⁴⁹ Se Westberg (2020) s. 470 ff. samt Westberg (2021) s. 350 f.

⁵⁰ Resonemanget återkommer och utvecklas i avsnitt 6.1.2.

⁵¹ Se Westberg (2020) s. 472 och 474 f. samt Hardenberger (2020) s. 547 och 567. Författarna lyfter processekonomiska skäl som en potentiell kritik mot den successiva relevansens princip.

⁵² Se Westberg (2020) s. 474 f. För parterna innebär avvikelserna ingen processekonomisk vinst.

domstolen som utgångspunkt inte kan ha överläggning och meddela slutlig dom innan huvudförhandlingen. Huvudförhandlingen omfattar samtliga omständigheter som parterna åberopat, oavsett vilket relevansled de hänför sig till enligt den successiva relevansens princip. Annorlunda uttryckt spelar det ingen roll om kändens grund vid prövningen av målet bedöms vara ogrundad. Svaranden har redan innan domstolens prövning framfört bevisning för sina invändningar.⁵³ Det är alltså enbart domstolen som kan göra en mindre processekonomisk vinst om inte turordningen följs. Med anledning av den processekonomiska risk som en avvikelse från turordningen medför, blir det svårt att motivera att en avvikelse överhuvudtaget skulle vara processekonomiskt fördelaktigt.⁵⁴

Ett alternativ som lyfts fram som en processekonomiskt fördelaktig lösning på detta problem är mellandomsinstitutet.⁵⁵ Mellandomsinstitutet är en möjlighet för domstolen att pröva en fråga innan resten av målet prövas. Det innebär att en särskild huvudförhandling hålls för den fråga som är föremål för mellandom (mellandomstemat). Därefter ges en mellandom över den specifika frågan, som dessutom kan vinna laga kraft.⁵⁶ De ovan beskrivna processekonomiska fördelarna kan bli avsevärt större, om domstolen har möjlighet att skilja målet från sig utan att en huvudförhandling över övriga frågor behöver genomföras.⁵⁷

⁵³ Jfr 42 kap. 18 § rättegångsbalken. Där framgår att utgångspunkten är att huvudförhandling ska hållas innan målet avgörs genom en dom.

⁵⁴ Jfr avsnitt 2.4.2.

⁵⁵ Se Hardenberger (2020) s. 567 ff. och Westberg (2020) s. 475 f.

⁵⁶ Observera dock att mellandomens rättskraft är begränsad. Frågan utvecklas i avsnitt 4.2.1.

⁵⁷ Jfr Hardenberger (2020) s. 567. Hardenberger beskriver mellandomen som att den potentiellt kan vara ännu mer kostnadseffektiv än att rätten bryter mot turordningen i sin dömande verksamhet av ett fullständigt mål.

3 Förutsättningar för mellandom

3.1 Inledning

Mellandomsinstitutet ger möjlighet för domstolen att bryta ut en rättsfråga eller en av parterna åberopad omständighet ur det fullständiga målet och pröva den särskilt. Det fullständiga målet kan samtidigt vilandeförklaras tills det att mellandomen vunnit laga kraft.⁵⁸ Mellandomsinstitutet utgör på så vis ett avsteg från den successiva relevansens princip i målets handläggning. Handläggningen av en omständighet är inte beroende av det relevansled den hänför sig till.⁵⁹ Mellandomsinstitutet har därför framförts som ett potentiellt svar på att turordningen enligt den successiva relevansens princip förhindrar processekonomiska fördelar. En förutsättning för att mellandomsinstitutet ska medföra processekonomiska fördelar är att den rättsfråga eller omständighet som görs till föremål för prövning är väl avvägd. Den måste vid ett visst utfall få betydelse för resten av det fullständiga målet. Helst ska dess rättsliga betydelse innebära att det fullständiga målet är avgjort.

3.2 Mellandomens syfte

I förarbetena beskrivs syftet med mellandomsinstitutet på följande sätt. Tvistemål vid domstol kan ofta vara komplicerade och resurskrävande för både parter och domstolen. Det är inte ovanligt att dessa resurskrävande tvistemål innehåller en omständighet som inte kräver särskilt mycket bevisning eller handläggning. Om omständigheten dessutom är av omedelbar betydelse, så till vida att den vid ett visst utfall är avgörande för utfallet av det fullständiga målet, kan mellandomen användas för att vinna processekonomiska fördelar.⁶⁰

Ett typfall är när det är fråga om ett stort och komplicerat mål, och en invändning från svarande är att grunden för kärandens anspråk är preskriberat.⁶¹ Genom mellandomsinstitutet kan frågan om preskription prövas före grunden för talan.⁶² Om domstolen bedömer att grunden för anspråket är preskriberat innebär det att käromålet i och för sig ska ogillas, oavsett hur det förhåller sig med grunden för talan.⁶³ Tanken är att käromålet i sådana fall inte behöver prövas i sin helhet och mellandomen har lett till en

⁵⁸ Se 17 kap. 5 § andra och tredje stycket rättegångsbalken.

⁵⁹ Jfr Hardenberger (2020) s. 568.

⁶⁰ Prop. 1989/90:71 s. 41 f.

⁶¹ Prop. 1989/90:71 s. 41. Se också bl.a. Hardenberger (2020) s. 567 och Westberg (2020) s. 475 f. Exemplet är återkommande i doktrinen när mellandomen diskuteras.

⁶² Mellandomsinstitutet utgör därmed ett avsteg från den successiva relevansens princip, jfr avsnitt 2.4.4.

⁶³ Jfr Ekelöf, Edelstam och Pauli (2020) s. 238. Där anförs att ett lämpligt mellandomstema även skulle kunna vara huruvida en köpare reklamerat för sent.

processekonomisk fördel. Det processekonomiska motivet som nu beskrivits anses vara mellandomens primära syfte.⁶⁴

Lagstiftaren har i ändringarna 1990 angett att det processekonomiska syftet med mellandomen är så pass viktigt att det står över den annars starka partsautonomin i tvistemål. Innan 1990 hade parterna en vetorätt över om en fråga skulle göras till mellandomstema. I förarbetena konstateras det emellertid att domstolen, och inte parterna, bäst kan avgöra om ett mellandomstema medför processekonomiska fördelar. Det finns dessutom en risk för att parter i illojalt syfte lägger veto på ett annars lämpligt mellandomstema för att förhålla processen. Domstolen gavs därför möjlighet att, oaktat parternas inställning, besluta om att göra en fråga till mellandomstema.⁶⁵

3.3 Mellandomstema

En viktig fråga i sammanhanget är vilka frågor som kan göras till mellandomstema, för att uppfylla det ovan beskrivna processekonomiska syftet. I 17 kap. 5 § andra stycket rättegångsbalken, där möjligheten till mellandom återfinns, står det:

”Om det är lämpligt med hänsyn till utredningen, får särskild dom ges över en av flera omständigheter, som var för sig är av omedelbar betydelse för utgången, eller över hur en viss i målet uppkommen fråga, som främst angår rättstillämpningen, skall bedömas vid avgörande av saken.”

I förarbeten skrivs det att ”en omständighet som är av omedelbar betydelse för utgången i målet” avser ett rättsfaktum.⁶⁶ Någon exakt definition på vad ett rättsfaktum utgör saknas däremot. Lagstiftaren verkar i det närmsta mena att rättsfakta är åberopade sakomständigheter, utan dess rättsliga betydelse. Det konstateras exempelvis att frågan, om ett avtal utgör ett köpeavtal, inte är fråga om ett rättsfaktum.⁶⁷ Det konstateras också att ett rättsfaktum inte kan vara en ren bevisfråga, exempelvis ett skriftligt dokumentets bevisvärde.⁶⁸

Förarbetena är mer utförliga vad gäller definitionen av en fråga som främst angår rättstillämpningen. Det beror sannolikt på att lagstiftaren antog att behovet av mellandomar över rättsfakta skulle minska drastiskt i och med

⁶⁴ Se Fitger, Rättegångsbalken (2022-12-09, version 93, JUNO) 17 kap. 5 § i inledningen.

⁶⁵ Se prop. 1989/90:71 s. 47 f. Observera att domstolen fortfarande bör ta hänsyn till parternas vilja. Se därom Norin och Wieslander (2003) s. 30, där författarna menar att domstolen i praktiken oftast beslutar att mellandom ska meddelas först då part begärt det. Jfr även Westberg (2020) s. 475 f. som menar att problemet med mellandomsinstitutet möjligtvis är att rätten är obenägen att pröva en fråga som mellandom på enbart en parts begäran.

⁶⁶ Se prop. 1989/90:71 s. 41.

⁶⁷ Se prop. 1989/90:71 s. 44.

⁶⁸ Se prop. 1989/90:71 s. 46.

införandet av möjligheten att ge mellandom över en rättstillämpningsfråga.⁶⁹ Införandet av bestämmelsen berodde bland annat på att lagstiftaren ville undvika situationer där domstolen inte vågade skapa ett mellandomstema, på grund av att frågan inte med säkerhet gick att klassificera som ett rättsfaktum. En fråga över rättstillämpningen är i det närmsta att likställa med det som i doktrin kallas för en rättsfråga.⁷⁰ En rättsfråga kan i allmänhet sägas vara vad innehållet i en rättsregel är på ett abstrakt plan. Annorlunda uttryckt innebär prövning av en rättsfråga att domstolen bestämmer innehållet av en rättsregel, utan att ta hänsyn till de faktiska omständigheter som aktualiserats i målet.⁷¹

En prövning av en ren rättsfråga, utan att ta hänsyn till de aktuella faktiska omständigheterna, är olämplig att göra till mellandomstema. Prövningen blir svårdefinierad, omständlig och dessutom i mångt och mycket onödig. Anta att domstolen ska pröva när preskriptionstiden startar som en rättsfråga, det vill säga utan att ta hänsyn till de aktuella faktiska omständigheterna. Den rättsfrågan går det att skriva en hel bok om.⁷²

En betydligt bättre ordning kan uppnås genom att göra prövningen till att bedöma rättsfrågan i förhållande till de faktiska omständigheter som åberopats. Domstolen kan fortfarande pröva frågan på ett abstrakt plan, så till vida att den inte tar ställning till om de faktiska omständigheterna faktiskt föreligger. Annorlunda uttryckt blir prövningen i sådana fall huruvida en rättsföljd kommer att inträda, om de faktiska omständigheterna senare anses föreligga. Lagstiftaren har avgränsat prövningen av en rättstillämpningsfråga i enlighet med detta, genom att ange att domstolen ska pröva hur rättstillämpningsfrågan ska bedömas vid avgörande av saken.⁷³

Ekelöf framhäver att det finns en problematik med att pröva en rättsfråga som ett mellandomstema, även med den av lagstiftaren angivna begränsningen. Anta att domstolen i mellandomen kommer fram till att *om en fordran uppkommit ett visst datum ska den vara preskriberad*. Detta utgör tveklöst en rättsfråga då den bygger på en åberopad omständighet som inte bevisats. Efter meddelad mellandom måste domstolen utreda om fordran faktiskt uppkommit det angivna datumet. Om detta inte bevisas saknar utgången i mellandomen, avseende rättsfrågan, betydelse. I sådant fall kommer användningen av mellandomsinstitutet att ha lett till en processekonomisk förlust. Ekelöf anför med anledning av detta att prövningen av rättsfrågan bör utvidgas, så att även de faktiska omständigheternas existens prövas. Ett undantag skulle vara när mellandomen kan meddelas utan att en

⁶⁹ Se prop. 1989/90:71 s. 46. Införandet av mellandom över rättstillämpningsfråga var en del av utvidgningen 1990. Lagstiftaren diskuterar till och med om möjligheten att ge mellandom över ett rättsfaktum ska tas bort.

⁷⁰ Se prop. 1989/90:71 s. 43 f. Begreppet rättsfråga undveks för att man inte ville införa begreppet till rättegångsbalken.

⁷¹ Se Sevelin (2019) s. 136 för definition av rättsfråga.

⁷² Jfr Lindskog (2021) som skrivit en hel bok om ämnet.

⁷³ Se 17 kap. 5 § andra stycket rättegångsbalken samt prop. 1989/90:71 s. 46.

huvudförhandling hålls, se 42 kap. 18 § första stycket femte punkten rättegångsbalken.⁷⁴

Boman har liknande tankar. Han menar att den minsta beståndsdel man kan ge mellandom över är ett rättsfaktum inklusive dess juridiska betydelse.⁷⁵ Han menar att ett mellandomstema inte kan utgöras av enbart en faktisk omständighets existens, utan enbart av en omständighets existens jämte dess rättsliga betydelse.

Det beror på mellandomens nära samband med omröstningsreglerna, som anges i 16 kap. 2 § andra stycket tredje punkten rättegångsbalken. Domstolen ska inte kunna ge särskild dom över en mindre beståndsdel än vad den kan rösta om. Domstolen ges ingen möjlighet att rösta över endast den faktiska omständighetens existens. Domstolen ges enbart möjlighet att rösta över omständighetens existens och den rättsliga betydelse som omständigheten ska ges eller inte ges.⁷⁶

Boman menar också att slutsatsen beror på att formuleringen i 17 kap. 5 § andra stycket rättegångsbalken, vid tidpunkten för hans artikel, är skriven så att mellandom skulle ges över *fråga* över en omständighet som var av omedelbar betydelse för utgången. Formuleringen skulle enligt Boman tolkas som att det inte gick att ge mellandom enbart över en omständighets existens.⁷⁷ Denna formulering ändrades i och med ändringarna 1990. Nu står i stället att särskild dom får ges över en av flera omständigheter som är av omedelbar betydelse för utgången.⁷⁸ Det står inget i förarbetena om att denna formulering ändring ska ha avsett någon förändring i sak gällande hur paragrafen ska tillämpas. Ändringen i formuleringen bör sannolikt ses som enbart språklig.⁷⁹

Ett annat synsätt på vad som skulle kunna utgöra ett mellandomstema ger Johansson. Han argumenterar de lege ferenda för att fler frågor ska kunna göras till mellandomstema. När en bevisfråga har en avgörande betydelse för en central fråga i det fullständiga målet ska en mellandom kunna ges över det. Han menar alltså att mellandom ska kunna ges över i princip vilken fråga som

⁷⁴ Ekelöf, Edelstam och Pauli (2020) s. 235 f.

⁷⁵ Se Boman (1988) s. 83.

⁷⁶ Se Boman (1988) s. 81 f. Bomans resonemang bör innebära att han också ställer sig skeptisk till en mellandom över enbart en rättsfråga, även om hans artikel är skriven innan utvidgningen 1990. En sådan mellandom är inte heller förenlig med de omröstningsregler som återfinns i 16 kap. 2 § rättegångsbalken. Det första stycket i bestämmelsen ska inte tolkas som att det avser rättsfrågor, jfr Fitger, Rättegångsbalken (2022-12-09, version 93, JUNO) 16 kap. 2 §.

⁷⁷ Se Boman (1988) s. 81 f.

⁷⁸ Jfr 17 kap. 5 § andra stycket rättegångsbalken.

⁷⁹ Se Ekelöf, Edelstam och Pauli (2020) s. 234 not 49.

helst så länge den har betydelse för målets bedömning och det är lämpligt med hänsyn till utredningen.⁸⁰

Observera slutligen att det inte finns något krav på att mellandomstemat måste kunna leda till att det fullständiga målet omedelbart avslutas. Det går bra att pröva ett mellandomstema även om det finns alternativa grunder som gör att en fortsatt handläggning är nödvändig, oaktat utfallet i mellandomsfrågan. Det går även bra att pröva ett mellandomstema även om turordningen enligt den successiva relevansens princip innebär att en fortsatt handläggning är nödvändig. Om mellandomen inte har någon inverkan på den fortsatta handläggningen kan det däremot vara olämpligt att meddela mellandom.⁸¹

Sammanfattningsvis går det inte av lagtexten eller förarbetena att bestämma vad som kan utgöra ett mellandomstema, mer än att det ska vara antingen ett rättsfaktum eller en rättstillämpningsfråga. Mycket tyder emellertid på att det synsätt som utvecklats i doktrin gäller, det vill säga att det är prövningen av ett rättsfaktums existens inklusive dess rättsliga betydelse.⁸² Huruvida det sedan definieras som en rättstillämpningsfråga eller en fråga över ett rättsfaktum spelar i sammanhanget mindre roll, med tanke på att båda utgör tillåtna mellandomsteman.

3.4 Lämplighetskravet

För att en fråga ska göras till mellandomstema, i enlighet med 17 kap. 5 § andra stycket rättegångsbalken, ställs det även upp ett krav på lämplighet.⁸³ När domstolen ska besluta om att göra en fråga till mellandomstema verkar tyngdpunkten i bedömningen ligga i just lämplighetsbedömningen, och inte i huruvida frågan utgör ett tillåtet mellandomstema.⁸⁴

Lämplighetsrekvisitetet beskrevs redan vid införandet av mellandomsförfarandet, och där angavs att lämpligheten är beroende av de

⁸⁰ Se Johansson (2001) s. 518 ff. Tanken verkar inte ha fått fäste i doktrinen och lagstiftaren har inte heller sedan dess utvidgat möjligheten att meddela mellandom.

⁸¹ Se Boman (1988) s. 95 f. och Johansson (2001) s. 507. Deras anförande är en kritik mot Högsta domstolens domskäl i NJA 1972 s. 337, där Högsta domstolen undanröjde en mellandom med anledning av att det inte utgjorde ett rättsfaktum för att det inte ensamt hade omedelbar betydelse. Undanröjandet borde i stället ha skett med hänvisning till lämplighetsrekvisitetet. Lämplighetskravet behandlas i avsnitt 3.4.

⁸² Jfr även NJA II 1943 s. 209. I förarbetena konstateras att föremål för omröstning enligt 16 kap. 2 § andra stycket tredje punkten rättegångsbalken innefattar en omständighets existens samt dess rättsliga betydelse. Dessutom anges att mellandomstema på motsvarande sätt innefattar en omständighets existens samt dess rättsliga betydelse.

⁸³ Se 17 kap. 5 § andra stycket rättegångsbalken.

⁸⁴ Se Linköpings tingsrätt, beslut 2022-07-11 i mål T 2065–18, Attunda tingsrätt, beslut 2022-06-09 i mål T 238–21 samt Attunda tingsrätt, beslut 2022-05-27 i mål T 11156–21. I samtliga beslut bestämdes det att mellandom inte var lämpligt att använda sig av. Särskilt intressant är att rätten ibland verkar ta hänsyn till om båda parterna är positivt inställda till mellandom i lämplighetsprövningen.

processuella fördelar som en uppdelning av målets prövning innebär. Det framhävs särskilt att en sådan processuell fördel är om utfallet av mellandomen kan bli tillräcklig för att motivera ett avgörande av det fullständiga målet. Samtidigt belyses problematiken med situationer då mellandomen ändras i överrätt och handläggningen på så sätt förlängs.⁸⁵ Kriterierna för lämpligheten av att meddela mellandom påminner mycket om mellandomens processekonomiska syfte.⁸⁶ Om processekonomiska fördelar kan uppnås genom att meddela mellandom är det också lämpligt att meddela mellandom, under förutsättning att det rör sig om ett acceptabelt mellandomstema i övrigt.⁸⁷

I takt med att mellandomsbestämmelsen har utvidgats och utvecklats har också riktlinjer gällande vad som utgör ett lämpligt mellandomstema, och alltså medför processekonomiska fördelar, preciserats. För att en omständighet ska vara lämplig att ta upp till prövning, krävs det att den aktuella omständigheten är tvistig. Bevisningen för omständigheten bör dessutom inte vara gemensam med andra omständigheter i fallet. Det skulle annars innebära att bevisningen behöver tas upp fler gånger i onödan, utöver att vara besvärligt för eventuella vittnen. Om bevisningen för omständigheten är gemensam måste den vara klart uppdelbar så att mellandomstemat varken medför extra kostnader eller besvär.⁸⁸ Det är även fördelaktigt om omständigheten kräver så lite utredning som möjligt. Frågor som kräver mycket utredning bör som utgångspunkt inte göras till mellandomstema.⁸⁹

Riktlinjerna för ett lämpligt mellandomstema knyter an till att mellandomen ska medföra processuella fördelar, genom att processmaterialet som behöver handläggas och prövas ska minskas. Det framhävs som särskilt lämpligt att pröva omständigheter som domstolen på goda grunder kan hoppas leder till att målet kan avgöras i dess helhet, utan att domstolen behöver utreda och handlägga resterande frågor.⁹⁰

Lämpligheten i att meddela en mellandom ligger med andra ord alltid i att domstolen och parter ska kunna spara resurser och tid, genom att dela upp handläggningen. Det som mer sällan belyses är att lämpligheten därmed blir beroende av mer än att mellandomstemat ska vara en enkel fråga, som i praktiken avgör det fullständiga målet. Målet måste också kunna avslutas skyndsamt efter att mellandomen meddelas för att mellandomsförfarandet ska kunna vara lämpligt att nyttja.

⁸⁵ Se Gärde m.fl. (1949). s. 183 f. samt NJA II 1943 s. 207 f.

⁸⁶ Jfr avsnitt 3.2.

⁸⁷ Se avseende mellandomstema avsnitt 3.3.

⁸⁸ Se Boman (1988) s. 80 f.

⁸⁹ Se prop 1989/90:71 s. 43.

⁹⁰ Se prop 1989/90:71 s. 41 ff. Jfr även Ekelöf, Edelstam och Pauli (2020) s. 232 samt Boman (1988) s. 79.

4 Avskiljande av målet efter meddelad mellandom

4.1 Inledning

Mellandomsinstitutet har som tidigare nämnts ett processekonomiskt syfte; om en för det fullständiga målet avgörande fråga görs till mellandomstema och utgången av mellandomen är tillräcklig för att motivera ett avgörande av det fullständiga målet, uppnås processekonomiska vinster.

En förutsättning för att processekonomiska vinster ska uppnås blir följaktligen att domstolen efter mellandomen har möjlighet att skilja målet från sig, utan att pröva resterande frågor. Denna förutsättning har uppmärksammats av lagstiftaren.

”Om rätten kommer fram till att anspråket är preskriberat, **behöver man ju inte ta ställning till svarandens övriga invändningar** (min fetmarkering). Man har då genom att dela upp handläggningen sluppit ta upp rättens och parternas tid med en huvudförhandling där hela den vidlyftiga utredningen förebringats.”⁹¹

”Det är vidare processekonomiskt fördelaktigt om uppdelningen kan göras så att man på goda grunder kan hoppas att genom mellandomen avgöra målet i dess helhet, och alltså **inte behöva gå vidare med återstoden** (min fetmarkering).”⁹²

”Mellandom bör därför som regel tillgripas endast när den omständighet varom är fråga kan antas **ha den rättsföljden att käromålet antingen bifalles eller ogillas** (min fetmarkering).”⁹³

Ovanstående uttalanden bör tolkas som att lagstiftaren menat att domstolen ska kunna skilja målet från sig omedelbart efter att mellandomen meddelats, eller i vart fall omedelbart efter att mellandomen vunnit laga kraft.⁹⁴

Bestämmelsen i 17 kap. 5 § rättegångsbalken ger dock ingen vägledning för hur domstolen efter mellandomen ska hantera avskiljandet av det fullständiga målet. Det enda som står där är att domstolen efter att ha meddelat mellandom

⁹¹ Se prop. 1989/90:71 s. 42.

⁹² Se prop. 1989/90:71 s. 43.

⁹³ Se SOU 1969:41 s. 143.

⁹⁴ Möjligen använder lagstiftaren dessa skrivningar enbart för att beskriva hur rätten ska bestämma ett lämpligt mellandomstema. Om ett lämpligt mellandomstema bestäms med bakgrund av att hela målet ska kunna avgöras på grundval av enbart mellandomen är det emellertid en nödvändighet att målet kan avgöras på grundval av enbart mellandomen. Annars finns det inga lämpliga mellandomsteman.

har en möjlighet att vilandeförklara det fullständiga målet, till det att mellandomen har vunnit laga kraft.⁹⁵

4.2 Rättsliga utgångspunkter

4.2.1 Mellandomen är inte en slutlig dom

Det som först bör konstateras är att en mellandom inte är en slutlig dom.⁹⁶ Rättskraften för en slutlig dom innebär att samma sak inte får prövas igen genom ordinära rättsmedel, varken i det aktuella målet eller i ett senare mål.⁹⁷ Det innebär också att det som bestämts i domen blir nya gällande civilrättsliga fakta i den ”verkliga världen” och i potentiella framtida tvister.⁹⁸ Detta kallas för interprocessuell rättskraft eller negativ rättskraft.⁹⁹

Mellandomen är en särskild dom över den fråga som gjorts till mellandomstema. Mellandomen saknar negativ rättskraft, och har i stället enbart intraprocessuell rättskraft.¹⁰⁰ Det betyder att mellandomen enbart har rättskraft i det fullständiga mål som mellandomen hänför sig till. Det innebär dels att den fråga som varit föremål för mellandom inte får prövas igen under den fortsatta handläggningen av det fullständiga målet, men det innebär också att det inte finns något hinder för att exakt samma fråga prövas igen i ett annat mål där frågan aktualiseras.¹⁰¹ För att mellandomen ska få negativ rättskraft krävs det att en slutlig dom meddelas över det fullständiga målet.¹⁰²

Det är i sammanhanget viktigt att notera att domstolen inte kan kringgå reglerna genom att benämna mellandomen som en slutlig dom, och på så sätt få ett avgörande med negativ rättskraft. Det har förr gjorts av tingsrätter, genom att efter mellandomens huvudförhandling upphäva beslutet om

⁹⁵ Se 17 kap. 5 § tredje stycket rättegångsbalken.

⁹⁶ Se NJA 1999 s. 92 samt Norin och Wieslander (2003) s. 41 ff.

⁹⁷ Se 17 kap. 11 § tredje stycket rättegångsbalken samt Ekelöf m.fl. (2018) s. 174 ff.

⁹⁸ Se Ekelöf m.fl. (2018) s. 182 samt Olivecrona (1943) s. 148, 175 och 214. Ekelöf exemplifierar detta samband på följande sätt: Anta att två parter tvistar om innehållet av ett avtal, och väl i rätten kommer parterna överens om ett förlikningsavtal. Förlikningsavtalet kommer då ersätta avtalet och vid parternas framtida mellanhavanden (inklusive en potentiell tvist) kommer förlikningsavtalet vara det relevanta civilrättsliga faktumet, och inte det ursprungliga avtalet. På samma sätt funkar det om en dom definierat avtalsinnehållet i stället för att parterna kommit överens om ett nytt förlikningsavtal.

⁹⁹ Ekelöf använder begreppet interprocessuell rättskraft som differentiering mot intraprocessuell rättskraft, se Ekelöf m.fl. (2018) s. 176 samt Ekelöf, Edelstam och Pauli (2020) s. 237 not 62. Det mer etablerade begreppet negativ rättskraft kommer användas framöver i denna uppsats.

¹⁰⁰ Se RH 2013:33 beträffande omfattningen av en mellandoms rättskraft.

¹⁰¹ Se Ekelöf, Edelstam och Pauli (2020) s. 241.

¹⁰² Observera att även en stadfäst förlikning genom dom har negativ rättskraft, jfr Bogegård (2019) s. 132.

mellandom, och omedelbart meddela slutlig dom. Ett sådant förfarande står i strid med rättegångsbalkens regler.¹⁰³

Mellandomen som sådan är alltså inte en slutlig dom, och det går inte heller att upphäva beslutet om att meddela mellandom, och omedelbart meddela en slutlig dom. Den domen blir då i det närmsta att betrakta som en mellandom. För att domstolen ska kunna skilja målet från sig krävs alltså något mer än bara mellandomen och dess handläggning. Däremot får mellandomen betydelse i målet genom att ha rättskraft i det fullständiga målet, om den vunnit laga kraft.

4.2.2 Överklagande av mellandom

När domstolen meddelar en mellandom ska den samtidigt bestämma om domen ska få överklagas särskilt, eller först i samband med att den slutliga domen kan överklagas.¹⁰⁴ Denna möjlighet har stor betydelse för att undvika risken med att det fullständiga målet återförvisas, mot bakgrund av instansordningens princip. Om domstolen grundar sin slutliga dom i en mellandom som inte vunnit laga kraft finns en risk för att en överrätt vid sin prövning bedömer mellandomsfrågan annorlunda och sedan återförvisar målet till underrätten. Möjligheten har också betydelse för att undvika att resten av handläggningen i tingsrätten blir överflödig.¹⁰⁵

Om mellandomen ska överklagas särskilt ska det framgå av mellandomen.¹⁰⁶ Domstolen ges även en möjlighet att vilandeförklara målet i övrigt tills dess att mellandomen vunnit laga kraft.¹⁰⁷ Denna möjlighet är av logiska skäl enbart möjlig att nyttja när domstolen också anger att mellandomen ska överklagas särskilt. Det beror på att mellandomen inte kan få laga kraft om det inte anges att den kan överklagas särskilt.¹⁰⁸ Vilandeförklaringen skulle annars gälla för evigt, med tanke på att mellandomen aldrig kan vinna laga kraft.¹⁰⁹

En viktig fråga blir att bestämma när domstolen ska besluta att en mellandom ska överklagas särskilt. Ett beslut om att en mellandom ska överklagas särskilt är förenat med en risk för att en eventuell processekonomisk vinst går

¹⁰³ Se JO 1992/93 s. 59 samt Norin och Wieslander (2003) s. 45 f.

¹⁰⁴ Jfr 49 kap. 1 § andra stycket rättegångsbalken samt 54 kap. 1 § andra stycket rättegångsbalken.

¹⁰⁵ Jfr Svea hovrätt, dom 2023-01-17 i mål T 6836–21. I målet hade tingsrätten inte låtit mellandomen överklagas särskilt. Hovrätten ändrade utfallet i mellandomen, och resten av handläggningen i tingsrätten hade kunnat undvikas om tingsrätten hade låtit mellandomen vinna laga kraft.

¹⁰⁶ Se 17 kap. 7 § tredje stycket rättegångsbalken.

¹⁰⁷ Se 17 kap. 5 § tredje stycket rättegångsbalken.

¹⁰⁸ Se Ekelöf m.fl. (2018) s. 175 f. Där beskrivs vad som krävs för att en dom ska vinna laga kraft. Detta gäller både för en slutlig dom och en mellandom, även om rättskraften skiljer sig åt.

¹⁰⁹ Jfr Norin och Wieslander (2003) s. 37 samt 17 kap. 5 § tredje stycket rättegångsbalken.

förlorad.¹¹⁰ Det beror på att en mellandom kan överklagas till både hovrätt och Högsta domstolen innan den vinner laga kraft. Om det fullständiga målet också prövas i tre instanser innebär det att målet prövats i sex instanser, vilket hade kunnat undvikas om tingsrätten hade beslutat att mellandomen enbart fick överklagas i samband med den slutliga domen.¹¹¹

Tingsrätten bör därför alltid ta ställning till om det är lämpligt att mellandomen ska överklagas särskilt, utifrån omständigheterna i det enskilda fallet.¹¹² En viktig faktor för bedömningen är om det kan förväntas att överrätten kommer att ändra avgörandet.¹¹³ I mål där det finns stor risk för att avgörandet i mellandomen ändras i överrätt anses det mer motiverat att låta parterna överklaga mellandomen särskilt. På motsvarande sätt, om risken är liten för att avgörandet i mellandomen ändras i överrätt, bör tingsrätten i stället besluta att parterna får överklaga mellandomen först efter att den slutliga domen meddelats.¹¹⁴

En annan faktor som framförts i doktrinen är mellandomstemat och mellandomens utfall. Om mellandomstemat är utformat så att mellandomen är tillräcklig för att motivera ett avgörande av det fullständiga målet, bör domstolen besluta att mellandomen får överklagas först i samband med den slutliga domen.¹¹⁵

Om domstolen beslutar att mellandomen ska överklagas särskilt bör det samtidigt beslutas att resten av det fullständiga målet ska vilandeförklaras. Risken finns annars för att den fortsatta handläggningen av målet grundar sig i en felaktig bedömning, om överrätten ändrar mellandomen, och målet kommer att behöva handläggas på nytt.¹¹⁶ Lagstiftaren anger att i situationer då hovrätten ändrar mellandomen men samtidigt har fått det fullständiga målet att handläggas, för att tingsrätten inte vilandeförklarat målet, så bör hovrätten undanröja tingsrättens slutliga dom och återförvisa målet till

¹¹⁰ Se prop. 1989/90:71 s. 48.

¹¹¹ Se Ekelöf, Edelstam och Pauli (2020) s. 236. Exemplet kan verka osannolikt. Det vill sig dock inte bättre än att det vid ett tillfälle var ett mål som gick två gånger hela vägen upp till Högsta domstolen på grund av två skilda mellandomsteman, och som efter drygt tio år fortfarande inte var slutligt avgjord utan var tillbaka i tingsrätten, låt vara med två mellandomar som var slutligt avgjorda så till vida att de hade intraprocessuell rättskraft, se NJA 1992 s. 16 samt NJA 1999 s. 52.

¹¹² Se Ekelöf, Edelstam och Pauli (2020) s. 237.

¹¹³ Det kan verka märkligt att tingsrätten efter att ha avgjort en fråga ska bedöma att det finns en stor risk för att bedömningen ändras i högre rätt. Hur säker var egentligen tingsrätten på sin bedömning i sådant fall? Tanken bör vara att tingsrätten ska ta ställning till huruvida det rör sig om en komplex fråga med tvetydig karaktär, och bör inte tolkas som att tingsrätten har att bedöma hur trygga de är i sin bedömning.

¹¹⁴ Se prop. 1989/90:71 s. 48.

¹¹⁵ Se Ekelöf, Edelstam och Pauli (2020) s. 237. Jag håller inte med om resonemanget. Förfarandet är förenat med stora processekonomiska risker med anledning av instansordningens princip, om överrätten ändrar bedömningen i mellandomsfrågan. Jag återkommer till detta i avsnitt 6.2.2.

¹¹⁶ Se Norin och Wieslander (2003) s. 37.

tingsrätten för ny prövning av målet. Det motiveras med de skäl som ligger bakom instansordningens princip.¹¹⁷

4.3 Domstolens möjligheter att avsluta målet

4.3.1 Slutlig dom med huvudförhandling

Som tidigare konstaterat är en mellandom i sig självt inte tillräcklig för att domstolen ska kunna skilja målet från sig.¹¹⁸ Domstolen kan genom mellandomsinstitutet bara få en lagakraftvunnen mellandom, som den ska lägga till grund för den fortsatta handläggningen av det fullständiga målet. Efter att mellandomen meddelats måste domstolen därför fortfarande skilja det fullständiga målet från sig. För att saken ska vara slutligt avgjord torde det vanligaste vara att domstolen skiljer saken från sig genom att meddela slutlig dom.¹¹⁹ En mellandom utgör visserligen en dom men saken är i det sammanhanget begränsat till mellandomstemat, och mellandomen har enbart rättskraft i det fullständiga målet den hänför sig till. För att domstolen ska kunna skilja det fullständiga målet från sig krävs i stället det jag kallar för en slutlig dom.¹²⁰

En viktig fråga att besvara är vilka krav som ställs på den återstående handläggningen, innan en slutlig dom kan meddelas. Anta att det står klart att käromålet i och för sig kan ogillas på grund av utfallet i mellandomen.¹²¹ Domstolen vill då naturligtvis ha en så kort handläggning av det fullständiga målet som möjligt efteråt. Däri ligger den processekonomiska fördelen med mellandomsinstitutet. Det finns emellertid krav på handläggningen av ett fullständigt mål som domstolen inte kan frångå. Ett sådant krav är att en slutlig dom som utgångspunkt får meddelas först när huvudförhandlingen för det fullständiga målet har avslutats.¹²²

En huvudförhandling innebär att parterna ska ha beretts tillfälle att utveckla sin talan.¹²³ En huvudförhandling innebär även att parterna ska ha beretts tillfälle att framföra bevisning för att styrka åberopade omständigheter i förhållande till sitt yrkande.¹²⁴ En huvudförhandling innebär vidare att

¹¹⁷ Se prop. 1989/90:71 s. 88.

¹¹⁸ Se avsnitt 4.2.1

¹¹⁹ Jfr 17 kap. 1 § rättegångsbalken. Med saken menas i detta sammanhang huruvida kärandens yrkande ska bifallas eller ogillas. Se Ekelöf (1956) s. 64 och Ekelöf, Edelstam och Heuman (2016) s. 43 f.

¹²⁰ Begreppet slutlig dom står inte direkt i lagtexten, men används bland annat av Norin och Wieslander (2003) s. 30. För dess definition i denna uppsats, se avsnitt 1.6.

¹²¹ I vissa särskilda situationer skulle även käromålet kunna bifallas i sin helhet på basis av mellandomen. Detta torde emellertid vara mycket ovanligt, se Ekelöf, Edelstam och Pauli (2020) s. 237.

¹²² Se Ekelöf, Edelstam och Pauli (2020) s. 268.

¹²³ Se 43 kap. 7 § rättegångsbalken.

¹²⁴ Se 43 kap. 8 § rättegångsbalken.

parterna ska ha beretts tillfälle att hålla slutanföranden.¹²⁵ Listan som nu presenterats på vad en huvudförhandling innehåller är inte uttömmande, men klart är att enbart den förhandling som föranlett mellandomen inte är tillräcklig för att domstolen ska kunna meddela slutlig dom.¹²⁶ Det beror på att parterna under mellandomens förhandling enbart beretts tillfälle att utveckla sin talan, presentera bevisning samt hålla slutanföranden gällande mellandomstemat.

En annan fråga är om det här verkligen är ett problem i praktiken. Om parterna vet att utgången av mellandomen är tillräcklig för att motivera ett avgörande av det fullständiga, borde intresset av att ha en fortsatt huvudförhandling vara begränsat. De kan i sådana fall efterge sin rätt till huvudförhandling och låta domstolen avgöra målet på handlingarna.¹²⁷

4.3.2 Slutlig dom på handlingarna

I 42 kap. 18 § första stycket femte punkten rättegångsbalken återfinns en möjlighet för domstolen att avge en slutlig dom utan huvudförhandling.¹²⁸ Möjligheten är av stor vikt för mellandomsinstitutet, med anledning av att handläggningen av målet blir avsevärt kortare om huvudförhandling kan undvikas, och processekonomiska fördelar vinnas. Förutsättningarna för att kunna avge en sådan dom är att huvudförhandling inte ska behövas med hänsyn till utredningen i målet, och inte heller begäras av någon av parterna. Dessutom ska parterna ha slutfört sin talan, eller i vart fall givits tillfälle att slutföra sin talan.¹²⁹

Högsta domstolen har angivit att bestämmelsen om dom på handlingarna utgör en minimigräns för vad som måste ingå i den fortsatta handläggningen av det fullständiga målet, efter att en mellandom har meddelats. De uttrycker det på följande sätt:

”I det fall målet företas till avgörande utan huvudförhandling skall parterna dessförinnan ha slutfört eller beretts tillfälle att slutföra sin talan i målet i dess helhet. Någon alternativ handläggningsordning ger inte RB, om domstolen avser att meddela ett slutligt avgörande i sak.”¹³⁰

¹²⁵ Se 43 kap. 9 § rättegångsbalken.

¹²⁶ Se Norin och Wieslander (2003) s. 41 ff. samt 45 f. I samtliga mål som författarna tar upp betraktar både hovrätt och Högsta domstolen de slutliga domar som tingsrätter meddelat som mellandomar på grund av att huvudförhandlingar inte avslutats.

¹²⁷ Se Värmlands tingsrätt, dom 2022-11-11 i mål T 2214–21 och Mora tingsrätt, dom 2022-08-03 i mål T 243–22. I båda målen begärde parterna uttryckligen att rätten skulle meddela slutlig dom omedelbart.

¹²⁸ Se prop. 1986/87:89 s. 82 där uttrycket ”avgörande på handlingarna” används.

¹²⁹ Se 42 kap. 18 § rättegångsbalken.

¹³⁰ Se NJA 1999 s. 92.

Högsta domstolen hänvisar inte uttryckligen till bestämmelsen i 42 kap. 18 § rättegångsbalken men beskrivningen av minimikraven är identisk med den som återfinns i bestämmelsen.

En förutsättning för att domstolen ska kunna bedöma huruvida det är lämpligt att avgöra målet på handlingarna är att en förberedelse ägt rum. Först då kan domstolen bilda sig den uppfattningen om potentiell bevisning m.m. som krävs för att de ska kunna ta ställning till lämpligheten i att avgöra på handlingarna.¹³¹ I och med att en mellandom i regel föranleds av förberedelse är detta inte ett problem efter att domstolen meddelat mellandom.

Om parterna vill lägga fram muntlig bevisning, eller om syn behöver genomföras, är det inte möjligt för domstolen att meddela dom på handlingarna.¹³² Det krävs utöver det även i övrigt att en huvudförhandling inte behövs med hänsyn till utredningen. I mål där domstolen kan anta att det är till fördel för målets utredning att parterna får utveckla sin talan muntligen är det inte lämpligt att avgöra målet på handlingarna.¹³³

Särskild vikt bör i sammanhanget läggas på det faktum att en dom på handlingarna enbart får meddelas om parterna inte begär en huvudförhandling, och de ska dessutom beredas tillfälle att slutföra sin talan.¹³⁴ Möjligheten att meddela dom på handlingarna är alltså avhängig parternas inställning.

För att parterna ska vara villiga att göra avkall på en huvudförhandling och låta domstolen avge en dom på handlingarna torde det krävas att mellandomen vunnit laga kraft. Annars finns risken för att en överrätt skulle ändra mellandomen i en högre instans.¹³⁵

Det bör uppmärksammas att en dom på handlingarna förutsätter att domstolen, med bakgrund av handlingarna och mellandomen, ska kunna ge en slutlig dom på det fullständiga målet. En slutlig dom på handlingarna betyder alltså inte att en fortsatt handläggning av målet inte är nödvändig. Det innebär bara att de enda kvarstående tvistiga frågorna mellan parterna är den rättsliga bedömningen av i och för sig ostridiga omständigheter, eller att parterna endast åberopat skriftlig bevisning i fråga om de tvistiga

¹³¹ Se Fitger, Rättegångsbalken (2022-12-09, version 93, JUNO) 42 kap. 18 §. Jfr Även RH 1994:100.

¹³² Se prop. 1986/87:89 s. 210.

¹³³ Se Fitger, Rättegångsbalken (2022-12-09, version 93, JUNO) 42 kap. 18 § under femte punkten.

¹³⁴ Se Fitger, Rättegångsbalken (2022-12-09, version 93, JUNO) 42 kap. 18 § under femte punkten. Det beskrivs där som att ”part har en absolut rätt att få huvudförhandling i femte punktens fall”.

¹³⁵ Se Norin och Wieslander (2003) s. 47. Författarna anger som rekommendation för avskiljande av mål efter mellandom att rätten låter mellandomen vinna laga kraft och sedan avgöra målet efter tämligen ringa handläggning.

omständigheterna.¹³⁶ Det går inte att genom en dom på handlingarna undgå de krav som ställs på domstolen i dess dömande verksamhet, exempelvis turordningen av den successiva relevansens princip.¹³⁷

4.3.3 Avskrivning

Ett annat sätt genom vilket domstolen kan skilja ett mål från sig är avskrivning. En avskrivning sker i regel när ingen av parterna står fast vid sin talan.¹³⁸ Med anledning av att avskrivningen innebär att domstolen på annat sätt än genom dom skiljer saken från sig, rör det sig om ett slutligt beslut.¹³⁹ Ett slutligt beslut om avskrivning av talan har ingen negativ rättskraft, och det finns därför inget hinder för parterna att väcka talan om samma sak igen i framtiden.¹⁴⁰

En avskrivning av ett mål kan ske närsomhelst under det att rättegången pågår, och är därför en möjlighet för domstolen att skilja målet från sig efter att mellandom meddelats. Däremot äger domstolen inte frågan om avskrivning i praktiken, även om det är domstolen som formellt fattar det slutliga beslutet. En avskrivning följer av att käranden återkallar talan, och svaranden därefter *inte* begär dom. Det innebär att det i praktiken är parterna som styr över de förutsättningar som leder till en avskrivning.¹⁴¹ Lagstiftaren verkar anta att ett slutligt beslut om avskrivning på grund av att talan återkallats är ovanligt.¹⁴²

Det bör även poängteras att det under inga omständigheter är inom ramen för den materiella processledningen eller domstolens verksamhet i övrigt att förmå käranden att återkalla talan eller att förmå svaranden att inte begära dom. Risker är synnerligen stora för att domstolen medverkar till en rättsförlust.¹⁴³

4.4 Parternas möjlighet att avsluta målet efter en mellandom

4.4.1 Återkallelse av talan

Den möjlighet som domstolen har att skilja målet från sig genom avskrivning är beroende av att kärande återkallar sin talan.¹⁴⁴ En återkallelse av talan innebär att kärande inte längre vill föra talan i domstol. Om en mellandom gått kärande emot, och utgången av mellandomen är tillräcklig för att

¹³⁶ Se prop. 1986/87:89 s. 81 f.

¹³⁷ Resonemanget utvecklas i avsnitt 6.1.2.

¹³⁸ Se Ekelöf m.fl. (2018), s.172.

¹³⁹ Se 17 kap. 1 § rättegångsbalken.

¹⁴⁰ Jfr Norin och Wieslander (2003) s. 34.

¹⁴¹ Jfr 13 kap. 5 § första stycket rättegångsbalken. Se vidare avsnitt 4.4.1.

¹⁴² Se prop. 1989/90:71 s. 87.

¹⁴³ Jfr Ekelöf, Edelstam och Pauli (2020) s. 45 ff.

¹⁴⁴ Se 13 kap. 5 § rättegångsbalken.

motivera ett avgörande av det fullständiga målet, är det utsiktslöst för kärende att fortsätta processen. Han kan då vilja återkalla sin talan. Med tanke på att ett avskrivningsbeslut och en mellandom saknar negativ rättskraft kan kärende dessutom väcka talan igen när han samlat på sig mer bevis i den mellandomsfråga som gick honom emot.¹⁴⁵

Det är viktigt att poängtera att en återkallelse av talan inte är detsamma som ett medgivande från kärenden att hans yrkande ska ogillas, en så kallad *eftergift av käromålet*. Ett sådant medgivande bör vara ovanligt i praktiken, då det i princip innebär att kärende går med på en ogillande dom av det fullständiga målet, utan att domstolen tagit ställning till frågan.¹⁴⁶

Det går emellertid att tänka sig att ett undantagsfall där eftergift kan bli aktuellt är när en mellandom meddelats som innebär att möjligheterna för kärende att få bifall på sitt käromål är tämligen utsiktslösa.¹⁴⁷ Observera att det torde förutsätta att mellandomen vunnit laga kraft, med anledning av att det annars finns en möjlighet att en överrätt ändrar mellandomen.

Även om en mellandom som gått kärende emot vunnit laga kraft är det dock svårt att tänka sig att kärende i första hand önskar efterge målet. I första hand bör kärende vilja återkalla målet med efterföljande avskrivning. Det beror på att det nästan alltid är mer förmånligt för kärende att inte utesluta möjligheten att kunna väcka talan gällande samma sak i framtiden.¹⁴⁸ Det bör i sammanhanget påpekas att kärende, efter avskrivning på grund av återkallad talan, fortfarande som utgångspunkt ska betala svarandens rättegångskostnader. Någon ekonomisk vinning görs alltså inte av kärende genom att återkalla sin talan utöver att ombudskostnaderna i allmänhet begränsas.¹⁴⁹

Det ställs inte upp några särskilda formkrav på hur återkallandet ska ske och det kan ske närsomhelst under processens gång. Svaranden har däremot rätt

¹⁴⁵ Jfr Norin och Wieslander (2003) s. 33.

¹⁴⁶ Se 42 kap. 18 § tredje punkten rättegångsbalken samt Olivecrona (1966), s. 201. Olivecrona verkar argumentera för att en presumption föreligger för att kärende återkallar sin talan och inte efterger sin talan. Domstolen bör genom materiell processledning försäkra sig om att kärenden verkligen menar att efterge käromålet. *In dubio* ska det presumeras att kärenden inte avser att efterge käromålet.

¹⁴⁷ Jfr Fitger, Rättegångsbalken (2022-12-09, version 93, JUNO) 13 kap. 5 §. Där anförs att ett skäl till eftergift av talan är att kärenden inser att käromålet inte håller vid en rättslig prövning.

¹⁴⁸ Jfr Olivecrona (1966), s. 201. Olivecronas argument för att det *in dubio* ska presumeras att kärende inte avser efterge käromålet är att en eftergift av käromålet är det mer oförmånliga alternativet jämfört med en återkallelse.

¹⁴⁹ Se 18 kap. 5 § andra stycket rättegångsbalken.

att begära att målet likväl prövas efter det att den gått in i svaromål. Det kallas för att svarande begär dom.¹⁵⁰

Det verkar vara ovanligt att svarande accepterar en återkallelse av talan och en avskrivning av målet i stället för att begära dom. Risken är då att käranden väcker talan gällande samma sak igen, efter att han har samlat på sig fler bevis och bättre förutsättningar för bifall på käromålet. Det händer emellertid att svarande inte begär dom, och olika teorier finns gällande orsakerna. Det kan bero på okunskap hos svarande och dess ombud gällande mellandomens begränsade rättskraft. Det kan också bero på att svarande anser att det är viktigare att upprätthålla goda relationer med kärande, än att få ett rättskraftigt avgörande i frågan. Det kan också bero på att svarande, trots mellandomen, bedömer det som ovisst om det fullständiga målet faktiskt kommer att ogillas vid en fortsatt handläggning och prövning.¹⁵¹ Det vanligaste efter att kärande återkallat sin talan verkar dock vara att svarande begär dom.¹⁵²

4.4.2 Förlikning

En förlikning medför också att rätten skiljer målet från sig. Antingen kan förlikningen stadfästas genom en dom, eller så kan kärande återkalla sin talan och det fullständiga målet avskrivs. Möjligheten för parter att förlikas är inte direkt lagstadgad, utan framkommer indirekt av ett antal paragrafer i rättegångsbalken.¹⁵³

I 17 kap. 6 § rättegångsbalken återfinns däremot en möjlighet för domstolen att stadfästa en förlikning. Detta görs genom en dom, och görs enbart på begäran av parterna.¹⁵⁴ Det finns inget krav i rättegångsbalken på att en förlikning ska stadfästas, och det vanligaste efter att en förlikning träffas mellan parterna torde vara att kärande återkallar sin talan och att målet avskrivs.¹⁵⁵ Möjligheten finns emellertid, och något förenklat är fördelarna med en stadfäst förlikning, i relation till en icke-stadfäst förlikning, framför allt två. För det första är en stadfäst förlikning en exekutionstitel, och parterna

¹⁵⁰ Se 13 kap. 5 § första stycket rättegångsbalken. Se även Fitger, Rättegångsbalken (2022-12-09, version 93, JUNO) 13 kap. 5 § beträffande att tidpunkten för när svaranden ska anses ha ingått i svaromål är omdiskuterad. Den är dock inte särskilt kontroversiell i mellandomsfall. Det beror på att svaranden alltid har ingått i svaromål när beslut om att meddela mellandom fattas av rätten.

¹⁵¹ Se Norin och Wieslander (2003) s. 34 samt s. 36.

¹⁵² Se exv. Södertörns tingsrätt, dom 2022-12-22 i mål T 4138–21 och Stockholms tingsrätt, dom 2022-10-06 i målen T 3935–20 och T 11001–20. Se dock Linköpings tingsrätt, dom 2022-05-24 i mål T 1824–19 m.m. där kärande efter mellandom återkallade mål T 1824–19. Flera mål hade förenats och resterande mål fortsatte handläggas och avslutades genom slutlig dom.

¹⁵³ Se bl.a. 17 kap. 6 § rättegångsbalken, 13 kap. 5 § rättegångsbalken, 42 kap. 17 § rättegångsbalken.

¹⁵⁴ Se 17 kap. 6 § rättegångsbalken.

¹⁵⁵ Se Fitger, Rättegångsbalken (2022-12-09, version 93, JUNO) 17 kap. 6 §. Se dock Ekelöf, Edelstam och Pauli (2020) s. 64 där författarna menar att det i indispositiva mål är vanligare att domstolen meddelar dom i enlighet med överenskommelse, snarare än en återkallad talan. Hur de tänker kring dispositiva mål framgår inte.

får därmed de fördelar som en exekutionstitel innebär.¹⁵⁶ För det andra innebär en stadfäst förlikning ett rättskraftigt avgörande, vilket innebär att de frågor och omständigheter som omfattas av förlikningen är slutligt avgjorda, på samma sätt som med en slutlig dom.¹⁵⁷

Förlikningen kan komma till stånd och stadfästas från det att stämningen delgivits svarande i enlighet med 42 kap. 5 § rättegångsbalken.¹⁵⁸ Någon borte gräns för när parterna kan förlikas och få förlikningen stadfäst finns inte, utöver att förlikningen av logiska skäl måste komma till stånd innan den slutliga domen vunnit laga kraft.¹⁵⁹ Det ska dock uppmuntras till förlikning i ett så tidigt skede som möjlighet i processen. Detta hänger ihop med att 42 kap. 17 § rättegångsbalken tidigare hade följande lydelse: ”Är saken sådan, att förlikning därom är tillåten, bör rätten, om det finnes lämpligt, under förberedelsen, söka förlika parterna ...”. Tanken var att förberedelsefasen av ett tvistemål bland annat syftar till att underlätta förlikningsmöjligheter för parterna, genom att klarlägga vilka omständigheter som är stridiga och vilka som är ostridiga.¹⁶⁰

Domaren kan vara aktiv i att försöka få parterna att förlikas genom att klarlägga ovan nämnda aspekter, något som brukar kallas för förlikningsverksamhet.¹⁶¹ I 42 kap. 8 § rättegångsbalken återfinns domstolens skyldighet att materiellt processleda under förberedelsefasen av ett tvistemål. Domstolen ska verka för att klarlägga tvistefrågorna och avhjälpa otydligheter, vilket inbegriper att klarlägga vilka frågor som är stridiga och ostridiga. Förlikningsverksamheten hänger därmed indirekt ihop med domstolens skyldighet att materiellt processleda.¹⁶² I sammanhanget bör även 42 kap. 6 § andra stycket femte punkten rättegångsbalken nämnas, där det framgår att förberedelsen bland annat syftar till att klarlägga om det finns förutsättningar för en förlikning eller annan samförståndslösning.

Som jag nämnde i den inledande dispositionen finns det ett samband mellan mellandomsinstitutet och förlikningen som är intressant. En mellandom verkar öka parternas benägenhet att förlikas, och det finns därför anledning till att återkomma till ämnet.¹⁶³

¹⁵⁶ Jfr 3 kap. 1 § utsökningsbalken (1981:774).

¹⁵⁷ Se Fitger, Rättegångsbalken (2022-12-09, version 93, JUNO) 17 kap. 6 §.

¹⁵⁸ Se Ekelöf, Edelstam och Pauli (2020) s. 23 f., där Ekelöf påpekar att stämningsansökan kan utgöra ett ”påtryckningsmedel” som leder till att svarande kommer med ett godtagbart förlikningsbud redan i det skedet som sedermera stadfästes. Se även Larsson (Förlikning i tvistemål) s. 92 f.

¹⁵⁹ Se Fitger, Rättegångsbalken (2022-12-09, version 93, JUNO) 17 kap. 6 § samt Larsson (1958) s. 92.

¹⁶⁰ Se Gärde m.fl. (1949) s. 599 f.

¹⁶¹ Se Ekelöf, Edelstam och Pauli (2020) s. 64.

¹⁶² Jfr 42 kap. 8 § RB samt Fitger, Rättegångsbalken (2022-12-09, version 93, JUNO) 42 kap. 8 §.

¹⁶³ Se kapitel 5.

4.5 Avskiljandet i praktiken

4.5.1 Inledning

Det existerar, som visat ovan, många sätt genom vilka domstolen och parterna kan skilja målet från sig efter meddelad mellandom. Att tillvägagångssätten existerar i teorin innebär inte att de förekommer i praktiken. Detta avsnitt syftar därför till att ge ett praktiskt perspektiv på avskiljandet. För detta ändamål har fyrtio tingsrättsavgöranden mellan 2021 och 2023 analyserats. Något urval har inte gjorts i sökkriterierna utöver att det enbart är slutliga domar som analyserats. Det betyder att avskrivningsbeslut som föranletts av en återkallad talan eller en förlikning mellan parterna inte har analyserats. Nedan presenteras några av de slutsatser som kunnat dras av tingsrättsavgörandena.

Jag kommer att skilja på två olika situationer i följande framställning, med anledning av att domstolens sätt att skilja det fullständiga målet från sig är beroende av respektive situation. Den första situationen är att mellandomen vinnas av kärende medan den andra situationen är att mellandomen vinnas av svarande.

Ett större fokus läggs på situationen där mellandomen vinnas av svarande med anledning av att det är i sådana mål som utgången av mellandomen är tillräcklig för att motivera ett avgörande av det fullständiga målet, och därför i sådana mål som processekonomiska fördelar kan vinnas. Fokusvalet görs också med anledning av att det verkar vara vanligare att mellandomen vinnas av svarande.¹⁶⁴ Hur det kommer sig är enbart spekulationer men en hypotes är att domstolen gör en preliminär bedömning av utfallet av mellandomen, innan den beslutar om ett mellandomstema. Om domstolen gör en preliminär bedömning att mellandomstemat sannolikt kommer vinnas av svarande, och därför kommer medföra processekonomiska fördelar, skulle domstolen med denna hypotes vara mer benägen att göra frågan till ett mellandomstema.

4.5.2 Käranden vinner mellandomen

När käranden vinner mellandomen finns det ingen enhetlighet gällande huruvida mellandomen ska låtas överklagas särskilt, eller om mellandomen ska låtas överklagas först i samband med att den slutliga domen meddelas. Det vanligaste verkar vara att domstolen vilandeförklarar resten av det fullständiga målet i avvaktan på att mellandomen vinner laga kraft, vilket enligt min mening ofta är det lämpliga.¹⁶⁵ Om en tingsrätt inte låter

¹⁶⁴ Av de mellandomar jag tittat på har knappt 30 vunnits av svaranden medan knappt 10 vunnits av käranden. I resterande domar har mellandom inte hunnit meddelas innan parterna fått en förlikning stadfast av tingsrätten.

¹⁶⁵ Se exv. Skaraborgs tingsrätt, mellandom 2020-09-04 i mål T 4497–19 och Stockholms tingsrätt, mellandom 2021-04-01 i mål T 16846–19. Det förstnämnda målet gällde ett av käranden åberopat rättsfaktum (del av grunden) medan det sistnämnda målet gällde ett av svaranden åberopat motfaktum.

mellandomen vinna laga kraft och hovrätten ändrar bedömningen av mellandsfrågan, efter överklagande av den slutliga domen, finns en risk för att tingsrätten gjort utredningen av det fullständiga målet i onödan.¹⁶⁶ Samtidigt måste en intresseavvägning göras i det enskilda fallet. Om mellandomen vinner laga kraft och inte ändras i överrätterna måste tingsrätten fortfarande ta ställning till övriga frågor i det fullständiga målet. Att låta mellandomen överklagas särskilt kan i sådana fall medföra processekonomiska förluster, jämfört med om mellandomen hade fått överklagas först i samband med den slutliga domen.

När en mellandom vinnas av kärende måste domstolen fortfarande ta ställning till resterande frågor för att avgöra om käromålet kan bifallas, oaktat om den vunnit laga kraft.¹⁶⁷ Det tillvägagångssätt som domstolen i dessa situationer använder sig av är som utgångspunkt en fortsatt huvudförhandling, innan den meddelar en slutlig dom. Undantag till denna huvudregel är om en dom på handlingarna är lämplig sett till utredningen, och en huvudförhandling inte begärs av parterna.

4.5.3 Svaranden vinner mellandomen

När svaranden vinner mellandomen är det vanligaste tillvägagångssättet att domstolen vilandeförklarar resten av det fullständiga målet och låter mellandomen vinna laga kraft.¹⁶⁸ Det beror sannolikt på att domstolen vill använda mellandomen för att inte behöva ta ställning till resten av det fullständiga målets frågor. Utgången av mellandomen är som bekant tillräcklig för att motivera ett avgörande av det fullständiga målet, när mellandomen vunnits av svarande. Om inte mellandomen vinner laga kraft innan slutlig dom meddelas, finns risken för att hovrätten ändrar mellandomen och återförvisar målet till tingsrätten, mot bakgrund av instansordningens princip.

Om mellandomen inte ändras och vinner laga kraft går domstolen vidare med att meddela slutlig dom, ofta på handlingarna. Det verkar som att parterna alltid accepterar detta förfarande, och parterna slutför enbart sin talan i fråga om rättegångskostnader. I några få av de avgöranden som analyserats har domstolen antingen försökt meddela slutlig dom genom mellandom eller menat att parterna slutfört sin talan i och med mellandomen. Båda dessa

¹⁶⁶ Jfr Skellefteå tingsrätt, mellandom 2019-11-29 och dom 2021-11-01 i mål T 1379–16. Jfr även Attunda tingsrätt, mellandom 2022-01-26 i mål T 8023–20. I båda målen ändrades bedömningen av mellandsfrågan i hovrätten, efter att tingsrätten låtit mellandomarna överklagas särskilt.

¹⁶⁷ Se exv. Skaraborgs tingsrätt, dom 2022-04-27 i mål T 4497–19 och Stockholms tingsrätt, dom 2022-10-11 i mål T 16846–19. I det senare målet vann kärenden mellandomen men förlorade det fullständiga målet.

¹⁶⁸ Se exv. Stockholms tingsrätt, mellandom 2022-10-24 i mål T 3233–22 och Göteborgs tingsrätt, mellandom 2023-02-23 i mål T 10129–22.

tillvägagångssätt strider mot gällande rätt och kommer därför inte att analyseras närmre.¹⁶⁹

När domstolen går vidare med att meddela slutlig dom på handlingarna är domskälen i princip alltid utformade på samma sätt. Domstolen konstaterar att på grund av mellandomens utfall så ska käromålet ogillas. Därefter tar domstolen ställning till vem som ska betala rättegångskostnaderna, om svaranden yrkat för att käranden ska betala för dessa. Några ytterligare resonemang finns inte att hitta i domskälen.¹⁷⁰ Det finns anledning att undersöka domskälen i mellandomen, för att se vilka omständigheter som därför får anses ligga till grund för den slutliga domen.

I mellandomen från Stockholms tingsrätt¹⁷¹ var mellandomstemat om en tidigare arbetstagares anspråk på diskrimineringsersättning var preskriberade. Datumet för mötet, då den påstådda diskrimineringsgrundande händelsen hade gjorts, var ostridigt mellan parterna. I domskälen till mellandomen tog domstolen först ställning till vilken preskriptionsbestämmelse som var tillämplig, och grundade ställningstagande i att det var styrkt att mötet rörde samhällsområdet arbetsliv.¹⁷² Med anledning av att det var ostridigt mellan parterna att mötet ägt rum ett datum som var för fler än fyra månader sedan, konstaterade domstolen att den påstådda diskrimineringshändelsen var preskriberad. Domstolen tog inte ställning till om den påstådda diskrimineringshändelsen var grundad.¹⁷³

I mellandomen från Göteborgs tingsrätt¹⁷⁴ var mellandomstemat om en påstådd fordran avseende renoveringsarbeten var preskriberad. Den primärt stridiga frågan var när den påstådda fordran uppkommit. Käranden menade att det var under 2017, medan svaranden menade att det var fram till och med januari 2016. I domskälen konstaterade domstolen att käranden inte bevisat att arbetena genomförts under 2017, och inte heller bevisat att fordran skulle uppstått vid något särskilt datum. Av den anledningen gjorde domstolen bedömningen att den påstådda fordran senast kan ha uppstått i januari 2016, när arbetena senast kan ha avslutats. Domstolen tog inte ställning till om arbetena faktiskt avslutats, och inte heller om fordran uppstått. Domen är

¹⁶⁹ Jfr JO 1992/93 s. 54 och NJA 1999 s. 92 där det framgår att mellandomen inte kan benämnas som slutlig dom och att parterna måste beredas tillfälle att slutföra sin talan i det fullständiga målet innan slutlig dom meddelas. Se Jönköping tingsrätt, dom 2022-10-06 i mål T 4210–21 där tingsrätten dessförinnan hade meddelat en slutlig dom i stället för mellandom. Hovrätten kritiserade detta förfarande efter överklagande och behandlade domen som en mellandom. Se Eskilstuna tingsrätt, dom 2022-03-28 i mål T 2246–21 där det framgår att parterna genom mellandomen har fått möjlighet att slutföra sin talan.

¹⁷⁰ Se Stockholms tingsrätt, dom 2023-01-25 i mål T 3233–22 och Göteborgs tingsrätt, dom 2023-04-14 i mål T 10129–22.

¹⁷¹ Se not 168.

¹⁷² Det har betydelse för om preskriptionstiden ska vara två år eller fyra månader, se 6 kap. 4 och 6 §§ diskrimineringslagen (2008:567).

¹⁷³ Se Stockholms tingsrätt, mellandom 2022-10-24 i mål T 3233–22.

¹⁷⁴ Se not 168.

anmärkningsvärd, inte minst för att domstolen bedömer att svarandens faktapåstående ska läggas till grund för preskriptionsprövningen trots att inte heller denna faktaberättelse bevisats.¹⁷⁵

Jag återkommer till hur innehållet i mellandomens domskäl påverkar den slutliga domens prövning i avsnitt 6.2.2.

Slutligen ska det nämnas att käranden i vissa mål där svaranden vunnit mellandomen, i den fortsatta handläggningen av det fullständiga målet, uttryckt sig på ett sätt som kan tolkas som att han efterger sin talan eller i vart fall som att han erkänner.¹⁷⁶ En eftergift av talan innebär att domstolen inte behöver ta ställning till några fler frågor i det fullständiga målet. Den slutliga domen kan meddelas omedelbart.

¹⁷⁵ Se Göteborgs tingsrätt, mellandom 2023-02-23 i mål T 10129–22.

¹⁷⁶ Se Värmlands tingsrätt, dom 2022-11-11 i mål T 2214–21 där tingsrätten anger att parterna tillsammans har anfört att käromålet ska ogillas på grund av mellandomen. Det kan tolkas som ett eftergivande av kärandens talan. Se även Mora tingsrätt, dom 2022-08-03 i mål T 243–22.

5 Parternas förlikningsbenägenhet

5.1 Inledning

Efter en mellandom förändras utsikterna för respektive part att vinna ett mål. En tvistig fråga har klargjorts och vunnits av antingen svaranden eller käranden. Respektive part kan lättare bedöma tvistens värde vilket torde påverka möjligheterna till förlikning.

I flera av de mål jag analyserat har en förlikning träffats antingen under pågående mellandomsförhandling eller efter att en mellandom vunnit laga kraft.¹⁷⁷ Det tyder på att en mellandom kan öka förlikningsbenägenheten. Värt att notera är även att förlikningsbenägenheten verkar öka både när mellandomen vunnits av svaranden, och när mellandomen vunnits av kärande. Lagstiftaren har också angett utfallet av en mellandom som att den i vissa fall kan underlätta en potentiell förlikning:

”Angivna förhållanden¹⁷⁸ kan skapa gynnsamma förutsättningar för att parterna beträffande målet i övrigt skall kunna träffa förlikning.”¹⁷⁹

Genom förlikningen skiljs målet från domstolen på ett effektivt och processekonomiskt fördelaktigt sätt. För parterna innebär det ett förutsebart avslut på tvisten som de kan styra över, utöver att det i bästa fall innebär ett vänskapligt avslut på tvisten. Mot bakgrund av dels mellandomens påverkan på förlikningsbenägenheten, dels de fördelar som en förlikning ofta medför, finns det anledning att utreda vad som lägger grunden för en lyckad förlikning.

5.2 Förlikningen som ett ekonomiskt fördelaktigt alternativ

Processer kan vara utdragna och det gäller i synnerhet komplexa mål. Om handläggningstiden är kort, och förhandlingarna går smidigt, kan parterna förhoppningsvis räkna med att få en dom meddelad inom drygt två månader från det att stämningsansökan skickats in. Om någon av parterna skulle välja att överklaga målet till hovrätten, och beviljas prövningstillstånd, kan tiden innan ett lagakraftvunnet avgörande bli mycket längre. En uppskattning är att domen i sådana fall kanske vinner laga kraft knappt två år från det att det

¹⁷⁷ Se exv. Skaraborg tingsrätt, dom 2022-12-02 i mål T 4401–21, Stockholm tingsrätt, dom 2023-05-15 i mål T 5665–21 och Attunda tingsrätt, dom 2022-12-19 i mål T 10569–21. I de två förstnämnda målen träffades förlikning efter att mellandom meddelats och i det sistnämnda träffades förlikning under pågående mellandomsförhandling.

¹⁷⁸ Något förenklat menas här utfallet på mellandomen.

¹⁷⁹ Se SOU 1969:41 s. 142.

första förberedelsesammanträdet hållits.¹⁸⁰ Genom att förlikas har parterna en möjlighet att få ett avsevärt mycket snabbare avgörande i frågan.

Det är vidare kostsamt för parterna att processa. Om parterna företräds av ombud ökar rättegångskostnader i takt med att processen fortgår, och den förlorande parten kommer som utgångspunkt behöva betala dessa rättegångskostnader. Om parterna i stället lyckas förlikas, så kommer respektive part som utgångspunkt bära sina egna rättegångskostnader. De totala rättegångskostnaderna blir dessutom lägre i och med att processen blir kortare. Dessutom kommer respektive part kunna nyttja eventuellt rättsskydd för sina egna rättegångskostnader, vilket ökar chanserna till att en part inte överstiger sitt rättsskydd. Anställda i företaget måste dessutom lägga ner tid på tvisten i stället för att lägga sin tid på den faktiska näringsverksamheten.¹⁸¹

Domstolsprocesser innebär mycket osäkerhet för parterna. En sådan osäkerhet är utfallet på tvisten och de ekonomiska aspekter som är kopplade till det. En annan sådan osäkerhet är den påverkan som tvisten kommer ha på relationen mellan parterna. Slutligen kan en tvist vara en obehaglig och osäker upplevelse för människorna involverade i tvisten. En vänskaplig och konkret förlikning ersätter många av dessa osäkerheter.¹⁸²

För domstolen innebär en förlikning mindre handläggning och en processekonomisk vinst uppnås om parterna lyckas förlikas i stället för att domstolen ska behöva handlägga och döma i målet. Någon exakt siffra på frekvensen av hur ofta parter förlikas efter att talan väckts finns inte. Uppskattningar brukar dock ange att cirka 50% av alla dispositiva tvistemål slutar med förlikning.¹⁸³

Som utgångspunkt är alltså en förlikning att föredra i jämförelse med en fullständig process med huvudförhandling och fullständig dom. Som tidigare nämnt är en del av domstolens förlikningsverksamhet att identifiera stridiga och ostridiga frågor, samt att i allmänhet klarlägga vad tvisten rör och undanröja missförstånd.¹⁸⁴ Detta kan i sin tur leda till att parterna blir mer benägna att förlikas och är en processekonomisk vinst för både parter och domstolen.¹⁸⁵ Av den anledningen ska domstolen som utgångspunkt så tidigt som möjligt i processen undersöka förlikningsbenägenheten hos parterna, och i viss mån uppmuntra till förlikning i den aktuella tvisten. Domstolen har en skyldighet att ge parterna information om fördelar och nackdelar med förlikning. Exempel på sådant som domstolen ska ge information om är tiden

¹⁸⁰ Se Brolin m.fl. (2008) s. 156. Se dock Runesson (2003) s. 247, som anger en ännu längre tidsram på ”någorlunda komplicerade tvistemål” som kan uppgå till 4–5 år.

¹⁸¹ Se Brolin m.fl. (2008) s. 157 f.

¹⁸² Se Brolin m.fl. (2008) s. 158.

¹⁸³ Se Ekelöf, Edelstam och Pauli (2020) s. 63 f.

¹⁸⁴ Se avsnitt 4.4.2.

¹⁸⁵ Se Larsson (1958) s. 92, not 2. Jfr även Fitger, Rättegångsbalken (2022-12-09, version 93, JUNO) 42 kap. 17 §.

det tar innan en slutlig dom kan meddelas och de rättegångskostnader som parterna ådrar sig med anledning av en fortsatt process.¹⁸⁶ Domstolen är skyldiga att väcka frågan om förlikning om inte konkreta skäl föreligger som talar emot det.¹⁸⁷

Trots det anförda är det självklart att ingen part i en given tvist kommer att acceptera vilket förlikningsbud som helst. Om en av parterna var redo att acceptera vilket bud som helst hade tvisten kunnat undvikas från början. Förlikningsförhandlingar handlar därför i mångt och mycket om att försöka bestämma vilket bud en part kan tänkas acceptera, för att avstå från att göra anspråk på sin rätt.¹⁸⁸ Annorlunda uttryckt innebär en förlikning med detta synsätt att en part måste bestämma hur mycket den är redo att ge upp av sitt ursprungliga anspråk för att undvika en fortsatt process och tvist.

5.3 Anspråksvärdering

För att kunna bestämma hur mycket en part är redo att förlikas kring måste parten först bestämma hur mycket dess anspråk i den aktuella tvisten är värt. I teorin är detta möjligt, genom att räkna ut vad sannolikheten är för att kärandens talan kommer att bifallas.¹⁸⁹

Låt oss för tillfället anta att det med säkerhet går att säga att det i ett givet mål är 50% chans att käranden får hela sitt yrkande (100 000 kronor) bifallet och 50% risk att han inte får det. Vi kan anta att sannolikheten om 50% beror på om en fordran är preskriberad eller inte. Parterna är alltså överens om att kärande lånat ut 100 000 kronor som svarande inte återbetalat. Kärande menar att fordran inte är preskriberad på grund av att preskriptionstiden ska räknas från ett visst datum medan svarande menar att preskriptionstiden ska räknas från ett annat, tidigare datum. Båda parternas ombud menar på att det är 50% chans att domstolen dömer i enlighet med kärandens grund och 50% chans att domstolen dömer i enlighet med svarandens invändning.¹⁹⁰ Detta kan illustreras på följande sätt.

Part	Anspråk	Preskription	Anspråksvärde
Kärande	100 000 kr	50%	50 000 kr

¹⁸⁶ Se Fitger, Rättegångsbalken (2022-12-09, version 93, JUNO) 42 kap. 17 §.

¹⁸⁷ Se prop. 2010/11:128 s. 26. Jfr dock bl.a. Ekelöf, Edelstam och Pauli (2020) s. 66 f. samt däri hänvisad SvJT 1980 s. 380. Dessa två källor är bara ett axplock i ett antal källor som diskuterat hur långtgående den materiella processledningen får vara från rättsens sida, i synnerhet vad gäller uppmuntran till medling och förlikning.

¹⁸⁸ Se Runesson (2003) s. 226. Runesson lyfter två av de centrala frågor som en part sannolikt ställer sig själv inför och under en pågående förlikningsförhandling.

¹⁸⁹ Se Runesson (2003) s. 229.

¹⁹⁰ Jfr Runesson (2003) s. 229 och det ”rättegångslotteri” han där beskriver. Observera att han även poängterar att rättegångskostnader påverkar anspråksvärderingen.

Svarande	- 100 000	50%	-50 000 kr
----------	-----------	-----	------------

Med tabellen ser vi att det är rimligt att parterna förlikas på ett belopp à 50 000 kronor. Ett problem med den ovan anförda beräkningen är att den baseras på sannolikheter som räknas ut med subjektivitet. Inte ens den mest erfarna tvistemålsadvokaten kan ange en precis siffra i en given tvist. För att försöka räkna ut en så exakt siffra som möjligt måste advokaten använda sin intuition, erfarenhet, och försöka förhålla sig så objektiv som möjligt.¹⁹¹ Det innebär att det i princip blir omöjligt för parterna jämte deras ombud att landa i samma sannolikheter, och att det kan förutsättas att det alltid finns diskrepans mellan parterna i beräkningen av anspråksvärdet. Dessutom är det i slutändan parterna som ska bestämma vilket förlikningsvärde som de är villiga att acceptera. Parter som går in i en tvist har en benägenhet att känna sig övermodiga och ha en övertro på sina chanser att vinna.¹⁹² Kärande kan ha svårt att förstå det låga förlikningsbudet som svarande föreslår. På motsvarande sätt kan svarande ha svårt att förstå det höga förlikningsbudet som kärande föreslår. Det neutrala förlikningsbudet ligger sannolikt någonstans i mitten.

Ännu svårare blir det när flera frågor är stridiga, vilket ofta är fallet i konflikter som blir till tvistemål. Chansen att båda parter gör samma sannolikhetsbedömningar minskar och därmed minskar också möjligheterna till förlikning.

Låt oss anta att det utöver preskription också är fråga om fordrans existens. Svaranden uppfattade de pengar han mottog från kärande som en gåva. Käranden menar att avsikten var att låna ut pengarna. Låt oss anta att kärande bedömer att sannolikheten för att domstolen anser att det rör sig om ett lån är 70%. Låt oss vidare anta att svarande bedömer att sannolikheten för att domstolen anser att det rör sig om ett lån är 20%. Det kan illustreras på följande sätt.

Part	Anspråk	Lån	Preskription	Anspråksvärde
Kärande	100 000 kr	70%	50%	35 000
Svarande	- 100 000 kr	20%	50%	-10 000

¹⁹¹ Se Runesson (2003) s. 228 f.

¹⁹² Se Runesson (2003) s. 229 f.

Som vi kan utläsa av tabellen bör käranden inte nöja sig med mindre än 35 000 kronor i förlikning, om han vill att förlikningen ska ge lika mycket som en avslutad process i domstolen hade gett. På samma sätt ser vi att svarande inte bör ge mer än 10 000 kronor i förlikning, om han inte vill att förlikningen ska innebära en större förlust än vad han hade lidit i rätten. En förlikning blir därmed svår att nå mellan parterna.

Anta nu slutligen att domstolen gör frågan om lånet till ett mellandomstema. Om domstolen kommer fram till att pengarna som käranden gett till svarande utgör ett lån som svaranden ska betala tillbaka, kommer respektive parts anspråksvärden att närma sig varandra igen. Den enda tvistiga frågan som kommer kvarstå är frågan om preskription, och under förutsättning att parterna bedömer sannolikheten att få rätt i preskriptionsfrågan på liknande sätt kommer en förlikning bli enklare att uppnå. Parterna skulle i sådana fall vara tillbaka i den anspråksvärdering som framgår av den första presenterade tabellen, och det föreligger bättre förutsättningar för att uppnå en förlikning. På så sätt kan ett mellandomstema öka parternas förlikningsbenägenhet, genom att stridiga frågor klarläggs genom ett avgörande från domstolen.

Sammanfattningsvis kan det konstateras att det blir svårare för parterna att nå en förlikning för varje tvistig fråga som domstolen har att ta ställning till. Ju färre frågor som är tvistiga, och ju större samförstånd mellan parterna i sannolikheten att varje enskild fråga bedöms på ett visst sätt, desto mer kommer parternas anspråksvärden motsvara varandra. Det ökar förutsättningarna för förlikning.

5.4 Övriga aspekter vid förlikning

Det hade varit tacksamt om förlikningsbenägenheten enbart berodde på en ekonomisk kalkyl. Det hade inneburit att parterna hade varit benägna att förlikas så snart de har snarlika kalkyler. Det finns dock andra aspekter som spelar roll för benägenheten att förlikas, och några av dessa kommer nu att presenteras.

Om relationen mellan parterna är mycket infekterad, eller om en part inte vill visa sig svag för övriga affärspartners, kan en förlikning vara omöjlig att uppnå. Samtidigt kan det finnas situationer då en part tvärtom skadas av att fortsätta driva en process och tvist. Affärspartners och konsumenter kan avskräckas av att fortsätta handla med parten.¹⁹³

Ett annat hinder kan vara att en part vill upprätthålla ett sken av att det förlikningsbud man presenterat är det enda man kan gå med på. Om båda parterna gör detta finns risken för att de till synes står mycket långt bort från varandra i förhandlingsutrymme, medan det i själva verket finns en skärningspunkt i mitten som ingen av parterna vågar ange. Anta till exempel

¹⁹³ Se Runesson (2003) s. 246 f.

att kärande kan tänka sig en förlikning mellan 40 000 kronor och 60 000 kronor, men anger 60 000 kronor för att inte verka svag. Svarande kan tänka sig en förlikning mellan 20 000 kronor och 40 000 kronor, men anger 20 000 kronor för att inte verka svag. Även om båda parterna tänker att de är redo att därefter gå ner respektive upp till 40 000 kronor lever varje part i tron om att den andra parten ändå aldrig kommer gå med på det.¹⁹⁴

I en sådan situation kommer förlikningsbenägenheten sannolikt vara låg. Om de stridiga frågorna klarläggs kommer det motsatsvis bli enklare för respektive part att syna den andre partens bluff. Här kan återigen en mellandom f a betydelse för förlikningsbenägenheten.

¹⁹⁴ Se Runesson (2003) s. 248 f.

6 Analys

6.1 Domstolens avskiljande av mål och den successiva relevansens princip

6.1.1 Avskiljande genom slutlig dom efter meddelad mellandom

Användningen av mellandomsinstitutet har de senaste trettio åren förändrats. Syftet har alltid varit att mellandomen ska förkorta handläggningen av ett mål och på så sätt bidra till processekonomiska fördelar. Om en för det fullständiga målet avgörande fråga görs till mellandomstema och utgången av mellandomen är tillräcklig för att motivera ett avgörande av det fullständiga målet, uppnås processekonomiska vinster. Avskiljandet av det fullständiga målet, efter meddelad mellandom, gjordes tidigare utan hänsyn till vilka krav som finns på handläggningen av det fullständiga målet, innan en slutlig dom kan meddelas. Domstolar meddelade en slutlig dom omedelbart efter att mellandomen meddelats, utan någon fortsatt handläggning. I vissa fall försökte domstolarna till och med benämna mellandomen som en slutlig dom och på så sätt skilja det fullständiga målet från sig redan genom meddelandet av ”mellandomen”. En sådan ordning har processekonomiska fördelar, men handläggningen kan uppfattas stå i strid med rättegångsbalken.¹⁹⁵ Det finns dessutom en processekonomisk risk förenad med ett sådant förfarande; om överrätten kommer till ett annat slut i mellandomsfrågan och sedan återförvisar det fullständiga målet, innebär den initiala vinsten snarare en långsammare och dyrare ordning.

Det har skett en utveckling där man tagit hänsyn till att en viss handläggning av det fullständiga målet krävs mellan det att mellandomen meddelas och målet slutligen avgörs i sin helhet. Diskussionen har primärt handlat om vad som är minimikraven för den fortsatta handläggningen och hur domstolen enklast undviker problematiken med instansordningens princip. Den artikel som behandlat frågan mest djupgående avslutar med att rekommendera att domstolen som en absolut huvudregel låter mellandomen överklagas särskilt, och när den sedan vunnit laga kraft avgöra ”målet på handlingarna efter tämligen ringa handläggning”.¹⁹⁶

Även Högsta domstolen har tagit ställning i frågan och angett att parterna måste ges tillfälle att slutföra sin talan innan domstolen kan meddela slutlig dom.¹⁹⁷ Det innebär att det är parterna som ytterst äger frågan om ett snabbt avskiljande av det fullständiga målet efter meddelad mellandom. Om parterna vill har de en absolut rätt att få ha en huvudförhandling över det fullständiga

¹⁹⁵ Se NJA 1999 s. 92 samt JO 1992/93 s. 59.

¹⁹⁶ Se Norin och Wieslander (2003) s. 47.

¹⁹⁷ Se NJA 1999 s. 92.

målet, även om huvudförhandlingen i praktiken saknar betydelse med anledning av utfallet i mellandomen. Parterna verkar emellertid oftast inse att det saknar syfte att fortsätta huvudförhandlingen och slutför därför inte sin talan i övriga delar. Domstolen går därefter vidare med att meddela slutlig dom över det fullständiga målet.

6.1.2 Konflikten med turordningsregeln

En aspekt som mig veterligen ännu inte utretts är om mellandomen räcker för att uppfylla de krav på domstolens dömande verksamhet som följer av turordningen enligt den successiva relevansens princip.¹⁹⁸ Turordningsregeln innebär att domstolen inte får pröva svarandens motfaktapåståenden innan den prövat om kärandens grund i och för sig innebär att käromålet ska bifallas. I de mål som jag tittat på i detta arbete är det vanligaste tillvägagångssättet att domstolarna begränsar sina domskäl i den slutliga domen till prövningen av mellandomsfrågan. I mål där mellandomstemat endast omfattar ett motfaktumpåstående strider det ovan beskrivna förfarandet mot turordningen enligt den successiva relevansens princip. Domstolen tar i sådana fall inte ställning till frågan om kärandens grund i och för sig innebär att käromålet ska bifallas, utan går direkt till en prövning av ett av svaranden åberopat motfaktum. En möjlig förklaring till att domstolarna inte beaktar turordningsregeln är att domstolarna gör bedömningen att det inte spelar någon roll om de ogillar käromålet av den anledningen att kärandens grund inte räcker för bifall eller av den anledningen att ett av svaranden åberopat motfaktum utesluter ett bifall till yrkandet i fråga. Under förutsättning att mellandomen vunnit laga kraft vet domstolen också att det inte finns någon risk för att målet återförvisas på grund av instansordningens princip. Ett förfarande som strider mot turordningsregeln är emellertid förenat med ett antal problem.

Ett första problem med ett förfarande som strider mot turordningsregeln är att ett sådant förfarande inte tar i beaktande att kärandens grund, om den anses uppfylld, kan ha rättsliga verkningar trots att käromålet ogillas. En preskriberad fordran kan exempelvis, under vissa förutsättningar, användas till kvittning. När domstolen skiljer det fullständiga målet från sig är saken rättskraftigt avgjord och kärande kan inte väcka talan om fordran igen. Om kärande senare vill använda fordran kvittningsvis uppstår en problematik. Ska domstolens slutliga dom tolkas som att domstolen rättskraftigt prövat fordrans uppkomst och innehåll, varvid käranden ska anses ha en i och för sig preskriberad fordran på svaranden? Det verkar konstigt med tanke på att domstolen inte har tagit ställning till grunden för fordran. I de mellandomar jag analyserat talar man enbart om huruvida kärandens *påstadda* fordran är preskriberad.

¹⁹⁸ Observera att problematiken inte är aktuell när mellandomstemat är en åberopad omständighet i kärandens grund. Resonemanget utvecklas i avsnitt 6.2.2.

Samtidigt kan den slutliga domen inte tolkas som att en fordran inte existerar. Domstolen har ju i domskälen konstaterat att fordran är preskriberad och det kan omöjligt betyda att fordran inte uppkommit. Om den aktuella typen av domar ska tolkas som att fordran inte uppkommit riskerar käreande att lida av en rättsförlust; rätten till domstolsprövning av aktuell fordran går förlorad.¹⁹⁹ Om den aktuella typen av domar i stället ska tolkas som att fordran har uppkommit riskerar svarande att lida av en rättsförlust, om denne utöver preskriptionsinvändningen också invänt att fordran överhuvudtaget uppkommit. Denna rättsförlust består i att fordran kan komma att användas kvittningsvis, trots att svarandens invändning mot fordrans existens inte prövats. Det bör i sammanhanget nämnas att det finns vissa invändningar som fullständigt släcker den rättsliga betydelsen av grunden. Ett sådant exempel är som tidigare nämnt om domstolen bedömer att käreande inte reklamerat i tid. I sådana fall kan käreande inte göra gällande några felpåföljder enligt köplagen, och det skulle då inte spela någon roll om domstolen dömer på reklamationen (motfaktumet) i stället för käreandens grund (fel föreligger).

Det andra problemet med ett förfarande som avviker från turordningsregeln är att den slutliga domen blir logiskt motsägelsefull. En mellandom över enbart ett motfaktum är med nödvändighet hypotetisk; domstolen måste i mellandomen anta att grunden för talan föreligger. I en mellandom där mellandomstemat är en preskriptionsinvändning, tar domstolen endast ställning till om en hypotetisk fordran är preskriberad. Domstolen gör ett antagande att den av käreanden åberopade fordran *uppkommit ett visst datum*, och prövar om fordran *i så fall* är preskriberad. Domstolen grundar alltså sin bedömning i ett hypotetiskt antagande. Om domstolen sedan i den slutliga domen inte prövar grunden för fordran blir även den slutliga domen inte mer än hypotetisk.

Mitt resonemang har likheter med Westbergs påpekande om att det inte går att upphäva käreandens rättigheter kopplade till en fordrans existens om domstolen inte först prövar huruvida käreanden har ifrågavarande fordran. Jag menar i tillägg till Westbergs påpekande att resonemanget går att utveckla ytterligare. Upphävandet beror på innehållet av käreandens grund. Det går alltså inte ens i teorin att bestämma att en rättighet (rätt till betalning) ska upphävas utan att först bestämma innehållet i denna rättighet.²⁰⁰ Samma problem aktualiseras för en invändning om reklamation. Tidpunkten för när käreande reklamerat för sent beror enligt köplagen på när köparen märkt eller borde märkt felet.²⁰¹ För att kunna bestämma om reklamation skett för sent behöver domstolen rent logiskt först ta ställning till när köparen märkt eller borde märkt felet i fråga. Detta ställningstagande beror bland annat på felets art. Den beskrivna problematiken bör aktualiseras i samtliga tvistesituationer

¹⁹⁹ Jfr 10–11 §§ preskriptionslagen.

²⁰⁰ Jfr NJA 2009 s. 291 och Lindskog (2021) s. 425 ff. Tidpunkten för när en fordran uppkommit och blivit fullgånngen är avgörande för preskriptionstiden.

²⁰¹ Se 32 § köplagen (1990:931).

då det motfaktumpåstående som görs till mellandomstema är beroende av kärandens grund.²⁰²

6.2 Mellandomens framtida användning

6.2.1 Inledning

Det finns en konflikt mellan turordningen enligt den successiva relevansens princip och intresset av att en domstol, efter meddelad mellandom, snabbt och billigt ska kunna skilja målet från sig. Rent teoretiskt måste domstolarna ta ställning till fler frågor än vad de i praktiken ofta gör. Problematiken har antagligen inte beaktats vid författandet av reglerna om mellandom. Förarbetena är tydliga vad gäller att mellandomen ska kunna användas för att avgöra ett komplicerat fullständigt mål genom att enbart ta ställning till en enkel och avgörande fråga.

Jag tror inte det är en bra idé att försöka undanröja den beskrivna konflikten genom att göra om regelverket. Det är inte regelverket som är illa utformat. Den successiva relevansens princip föreskriver en turordning för sakprövningen som är logisk och dessutom nödvändig för att få fullständiga slutliga domar. En dom som i princip säger ”om fordran är uppkommen ett visst datum så är den preskriberad” är ingen fullständig dom.

Det sagda innebär inte att jag är av uppfattningen att mellandomsinstitutet inte längre kan användas för att uppnå processekonomiska vinster. Jag kommer nedan gå igenom de olika sätt genom vilka mellandomen fortfarande kan bidra till processekonomiska vinster och hur domstolen och parterna bör agera för att åstadkomma en processekonomiskt god ordning.

6.2.2 Mellandomen efterföljs av en slutlig dom

Den ovan beskrivna konflikten förhindrar inte att domstolen och parterna kan göra processekonomiska vinster även när mellandomen efterföljs av en slutlig dom. Det finns anledning att skilja mellan fyra olika situationer. Avskiljandet genom slutlig dom skiljer sig åt beroende på vilken situation som är vid handen.

I den första situationen består mellandomstemat av ett av käranden åberopat rättsfaktum (fordrans existens) och käranden vinner mellandomen (fordran existerar). I den situationen är mellandomen inte tillräcklig för att domstolen ska kunna skilja målet från sig genom slutlig dom, förutom om fordrans existens var den enda tvistiga frågan mellan parterna.²⁰³ Dessa situationer

²⁰² Det går att argumentera för att ett motfaktum per definition alltid är beroende av kärandens grund. Det jag primärt åsyftar är om bedömningen av ett motfaktum är beroende av kärandens grund.

²⁰³ Om fordrans existens var den enda tvistiga frågan torde det dock vara olämpligt att meddela mellandom över frågan. I sådana fall har handläggningen av enbart mellandomen tagit lika lång tid som handläggningen av det fullständiga målet hade tagit.

verkar utifrån de mål jag analyserat oftast hanteras genom att domstolarna låter mellandomen överklagas särskilt, innan de fortsätter handläggningen av det fullständiga målet. Jag ser ingen anledning till att domstolarna bör justera sin praxis.

I den andra situationen består mellandomstemat av ett av kändanden åberopat rättsfaktum (fordrans existens) och svaranden vinner mellandomen (fordran existerar inte). I denna situation är mellandomen oftast tillräcklig för att domstolen ska kunna skilja målet från sig genom slutlig dom. Fordrans uppkomst är en del av kändandens grund och om fordran inte uppkommit kan käromålet i och för sig inte bifallas.²⁰⁴ Kändandens grund är det som enligt den successiva relevansens princip turordning ska prövas först och det finns alltså ingen konflikt mellan att meddela slutlig dom omedelbart och turordningsregeln. Dessa situationer verkar, baserat på de mål jag analyserat, hanteras genom att domstolarna låter mellandomen vinna laga kraft och sedan meddelar slutlig dom på handlingarna. Enligt mig utgör detta ett lämpligt tillvägagångssätt vilket ligger inom ramen för gällande rätt.

I den tredje situationen består mellandomstemat av ett av svaranden åberopat motfaktum (fordrans preskription) och kändanden vinner mellandomen (fordran är inte preskriberad). Givet att det i målet finns ytterligare tvistefrågor vid sidan av mellandomstemat är prövningen av mellandomstemat i denna typsituation inte tillräcklig för att domstolen ska kunna skilja målet från sig genom slutlig dom. Dessa situationer verkar, baserat på de mål jag analyserat, hanteras genom att domstolarna fortsätter handläggningen av det fullständiga målet samtidigt som domstolarna beslutar om att mellandomen får överklagas först i samband med att den slutliga domen får överklagas. Även detta tillvägagångssätt är enligt min mening ändamålsenligt.

I den fjärde situationen består mellandomstemat av ett av svaranden åberopat motfaktum (fordrans preskription) och svaranden vinner mellandomen (fordran är preskriberad). I denna typsituation är mellandomen oftast inte tillräcklig för att motivera ett ogillande. Detta beror på att domstolen fortfarande måste ta ställning till om kändandens grund i och för sig räcker till bifall. Det är primärt i dessa situationer som konflikten mellan turordningen enligt den successiva relevansens princip och intresset av att en domstol, efter meddelad mellandom, snabbt och billigt ska kunna skilja målet från sig får betydelse. Som påvisat i uppsatsen hanteras dessa situationer i regel genom att domstolarna, i strid med turordningsregeln, meddelar en slutlig dom vilken enbart inkluderar prövningen av det begränsade mellandomstemat. Domstolarna tar inte först ställning till om kändandens grund i och för sig räcker till bifall. I detta arbete har jag argumenterat för att en sådan hantering för med sig ett antal oönskade konsekvenser, vilka motiverar att domstolarna

²⁰⁴ Om kändanden åberopar flera alternativa grunder är dock inte mellandomen tillräcklig för att kunna avge slutlig dom.

bör ändra sin praxis. Frågan blir därför hur domstolarna bör gå till väga i dessa situationer för att dels uppfylla de krav som följer av den successiva relevansens princip, dels uppnå de processekonomiska vinster som utgör ett fundament för mellandomsinstitutet.

En möjlig lösning är att formulera bredare mellandomsteman, vilka innefattar både frågan om fordrans uppkomst och frågan om fordran är preskriberad.²⁰⁵ På så sätt kan domstolen i mellandomen ta ställning till både frågan om fordran faktiskt uppkommit och, om svaret på den frågan är ja, huruvida den uppkomna fordran är preskriberad. Med ett sådant tillvägagångssätt kan domstolen fortfarande undvika den potentiellt komplexa frågan om fordrans innehåll utanför mellandomen och den efterföljande slutliga domen. Om domstolen når slutsatsen att kärandens fordran har uppkommit ett visst datum, kan domstolen därefter pröva om den är preskriberad.²⁰⁶

Liknande tillvägagångssätt förekommer i tingsrättsavgöranden som analyserats. I den mellandom från Stockholms tingsrätt som analyserades i avsnitt 4.5.3 hade tingsrätten formulerat ett bredare mellandomstema än bara preskriptionsfrågan. Mellandomstemat innefattade både frågan om tillämplig preskriptionsbestämmelse och vilket datum den påstådda diskrimineringshandlingen ägde rum. Den enda frågan som lämnades utanför mellandomstemat var huruvida den påstådda diskrimineringshandlingen faktiskt hade ägt rum. I domskälen konstaterade domstolen att det var styrkt att mötet rörde samhällsområdet arbetsliv. Mot bakgrund av det ställningstagandet, och att datumet för mötet var ostridigt, bedömde domstolen att den påstådda skadegrandande händelsen under alla omständigheter var preskriberad.

Jag menar att en sådan ordning skulle kunna användas för att meddela slutlig dom, trots att domstolen inte först prövar hela kärandens grund. Domstolen har genom en sådan ordning prövat tillräckligt av kärandens grund för att den slutliga domen inte ska bli logiskt felaktig. Förfarande skulle enbart kunna användas när motfaktumet fullständigt släcker den rättsliga betydelsen av grunden. Mellandomstemat måste vidare formuleras med omsorg, så att inte den slutliga domen i slutändan bygger på antaganden.

En annan möjlig lösning som bör nämnas är att parterna erkänner de kvarstående stridiga frågorna, varpå domstolen kan lägga dessa till grund för den slutliga prövningen. En liknande lösning uppnås om käranden i stället

²⁰⁵ Om svarandens invändning i stället är att felet inte reklamerats inom korrekt tid så bör mellandomstemat innefatta både frågan om felets existens och huruvida det reklamerats inom korrekt tid.

²⁰⁶ Exemplet används illustrativt i pedagogiskt syfte, med anledning av att exemplet varit återkommande i uppsatsen. Exemplet är dock illa valt, med anledning av att en preskriberad fordran fortfarande har rättslig betydelse under vissa förutsättningar. För detta exempel måste domstolen därför fortfarande ta ställning till innehållet i fordran för att kunna meddela slutlig dom.

efterger sin talan. Båda dessa lösningar är dock avhängiga parternas inställning.

6.2.3 Förlikning och avskrivning

Konflikten mellan turordningsregeln och intresset av en snabb och billig hantering av målet efter det att en mellandom meddelats påverkar inte förutsättningarna för att avsluta det fullständiga målet genom stadfäst förlikning eller avskrivning. Parterna kan förlikas och även få förlikningen stadfäst. Kärande kan återkalla sin talan och en avskrivning ske om svaranden inte begär dom. Om svaranden däremot begär dom måste domstolen beakta ovan beskriven problematik vid prövningen av det fullständiga målet.²⁰⁷

Ett problem med en återkallad talan och en efterföljande avskrivning av målet är att avskrivningsbeslutet inte vinner rättskraft. Kärande kan väcka talan om samma sak i framtiden, efter att ha samlat fler bevis och förbättrat grunden för sin talan. Domstolen kan i en ny prövning göra en annan bedömning i mellandomsfrågan på grund av dess begränsade rättskraft och ett mål som svarande hade vunnit om han hade begärt dom, kan nu gå denne emot. Denna risk medför att svarande i regel alltid bör begära dom om kärande återkallar sin talan.

Till skillnad från ett avskrivningsbeslut vinner en stadfäst förlikning rättskraft. Detta innebär att de tvistiga frågorna inte kan prövas på nytt, om förlikningen blivit stadfäst genom en dom. Om förlikningen inte är stadfäst finns det dock inget hinder för parterna att väcka talan gällande frågorna igen. Men den förlikning som parterna kommit överens om får fortfarande stor betydelse, med tanke på den utgör ett nytt avtal som gäller mellan parterna. Man kan något förenklat säga att den part som då väcker talan måste visa att förlikningsavtalet av någon anledning inte ska gälla (rent civilrättsligt) mellan parterna.

I denna uppsats har det argumenterats för att förlikningsmöjligheten är en viktig faktor inom ramen för en analys av de processekonomiska fördelarna med mellandomsinstitutet. Efter en mellandom klargörs en mellan parterna tvistig fråga. Efter mellandomen har parterna därmed bättre förutsättningar att uppskatta utgången i det fullständiga målet. I det sagda ligger att det blir lättare för parterna att med hjälp av sina ombud värdera för- och nackdelarna med att fortsätta tvista. I uppsatsen har en metod för anspråksvärdering lagts till grund för ett antal argument om hur parterna bör agera i dessa situationer. Det är inte säkert att den anspråksvärdering som presenterats faktiskt används i praktiken. Oberoende av detta belyser den hur mellandomen kan, eller i vart fall bör, öka förlikningsbenägenheten och därmed förbättra förutsättningarna för en förlikning.

²⁰⁷ Se avsnitt 6.2.2 ”Mellandomen efterföljs av en slutlig dom.”

Låt oss exempelvis anta att mellandomstemat omfattar ett åberopat preskriptionsfaktum. Domstolen förklarar i mellandomen att om fordran uppkommit ett visst datum ska den anses vara preskriberad. Mellandom bör, vid ett sådant utfall, påverka såväl kändens som svarandens förlikningsbenägenhet. Den ökade benägenhet att förlikas förutsätter till skillnad från avkunnandet av en slutlig dom inte att domstolen måste ta ställning till om fordran uppkommit. Om frågan om fordrans uppkomst är komplicerad kan därför den frågan lämnas utanför mellandomstemat samtidigt som mellandomen fortfarande bör förbättra förutsättningarna för en förlikning. Det finns i underrättspraxis flera exempel på när en mellandom efterföljs av en stadfäst förlikning och mellandomens betydelse för förlikningsbenägenheten har även uppmärksamats av lagstiftaren.

Jag menar vidare att domstolen, utöver att verka för en mellandom, även har en viss möjlighet att underlätta en förlikning efter meddelad mellandom. Domstolen bör exempelvis informera parterna om den handläggning som fortfarande krävs innan en slutlig dom kan meddelas. Med ett sådant påpekande förhåller sig domstolen objektiv i förhållande till den slutliga domens innehåll och utfall, men presenterar likväl fördelarna med en förlikning. Desto fler frågor som kvarstår att pröva, desto viktigare blir det enligt min mening att domstolen kommunicerar detta med parterna. I framför allt komplicerade mål bör detta tillvägagångssätt ha stor inverkan på parternas förlikningsbenägenhet.

En invändning mot det nu anförda synsättet är att det omöjligen går att avgöra om parterna kommer att vilja förlikas efter meddelad mellandom. Det finns självklart situationer då parterna av olika skäl under inga omständigheter kommer att vilja förlikas. Det finns även situationer då parterna av principiella skäl vill ha en slutlig dom meddelad. I ett sådant fall ska domstolen gå vidare med den handläggning som krävs innan den avger en slutlig dom.²⁰⁸ Någon betydande processekonomisk förlust görs inte genom att domstolen dessförinnan påpekat fördelarna med en förlikning.

Jag menar inte att förlikningsmöjligheterna ersätter de möjligheter som står till buds för avskiljande genom slutlig dom. Men faktum är att domstolarna enligt rådande ordning saknar möjlighet att direkt efter en mellandom avgöra målet genom slutlig dom utan att ta ställning till grunden för kändens talan. Förlikningsmöjligheterna utgör därför i bästa fall ännu en möjlighet genom vilket det fullständiga målet kan avslutas skyndsamt efter en meddelad mellandom. För att mellandomsinstitutet ska kunna användas som ett processekonomiskt fördelaktigt verktyg är det viktigt att parterna håller detta i åtanke.

²⁰⁸ Se de slutsatser som presenterats i avsnitt 6.2.2 ”Mellandomen efterföljs av en slutlig dom”.

6.3 Avslutande reflektion

Jag vill avsluta denna uppsats med en sista avslutande reflektion som delvis hamnar utanför syftet och frågeställningarna för denna uppsats.

När jag började skriva denna uppsats var min utgångspunkt att de frågor som gjordes till mellandomstema framför allt var svarandens motfakta. Det är trots allt för sådana frågor som mellandomsinstitutet verkar vara tänkt att användas primärt, enligt både förarbeten och doktrin.

I samband med att jag gjorde en analys av tingsrättsavgöranden upptäckte jag att det inte var den vanligaste frågan att göra till mellandomstema. I stället är de vanligaste mellandomsteman sådana omständigheter som åberopats av kändanden som stöd för sin talan. Jag vill poängtera att jag tror sådana frågor ofta utgör mycket lämpliga mellandomsteman. Så länge domstolen låter dessa mellandomar överklagas särskilt finns ingen risk för problem, med varken instansordningens princip eller den successiva relevansens princip. Om mellandomen vinnas av svaranden kommer målet ofta tämligen snabbt kunna avgöras, och processekonomiska fördelar uppnås. Om mellandomen vinnas av kändanden fortsätter prövningen av det fullständiga målet ”som vanligt”.

Jag menar därför att det finns anledning att i framtida forskning och eventuell lagstiftning skifta fokus. Mellandomstemat behöver inte primärt vara en av svaranden åberopad invändning, utan i många situationer kan processekonomiska vinster uppnås genom att mellandomstemat är en av kändandens åberopade omständigheter.

Källförteckning

Offentligt tryck

NJA II 1943 Den nya rättegångsbalken.

Prop. 1986/87:89 Om ett reformerat tingsrättsförfarande.

Prop. 1988/89:78 Om Högsta domstolen och rättsbildningen.

Prop. 1988/89:95 Om ändringar i rättegångsbalken m.m.

Prop. 1989/90:71 Om några processrättsliga frågor.

Prop. 2004/05:131 En modernare rättegång – reformering av processen i allmän domstol.

Prop. 2010/11:128 Medling och förlikning – ökade möjligheter att komma överens

SOU 1969:41 Domstolsväsendet III – Fullföljd av talan m.m.

Litteratur

Bogegård, Erik (2019), ”En slutlig reglering av stadfästa förlikningar?”, SvJT 2019 s. 131–142.

[cit. Bogegård (2019)]

Boman, Robert (1988), Om mellandom och omröstning om omständigheter, i Bengtsson, Bertil, Heuman, Lars, Höglund, Olle och Ragnemalm, Hans [Red], Festskrift till Lars Welamson, Norstedts Förlag AB.

[cit. Boman (1988)]

Boman, Robert (1964), Om åberopande och åberopsbörd i dispositiva tvistemål, Norstedt & Söners förlag, Stockholm.

[cit. Boman (1964)]

Brolin, Thore; Rehnström, Åke; Widebeck, Magnus (2008), Tvistemålsprocessen I – En handledning för förberedelsen, 4 uppl., Norstedts juridik, Stockholm.

[cit. Brolin m.fl. (2008)]

Cederberg, Clara (2019), ”Återförvisning av mål och ärenden utan att det förekommit rättegångsfel – hovrätternas tillämpning av instansordningens princip”, SvJT 2019 s. 922–931.

[cit. Cederberg (2019)].

Dahlman, Christian (2019), Juridiska Grundbegrepp, i Dahlman, Christian och Wahlberg, Lena [Red], Upplaga 1:1, Studentlitteratur AB, Lund.
[cit. Dahlman (2019)]

Ekelöf, Per Olof, ”Mellandom i brottmål”, SvJT 1954 s. 65–81.
[cit. Ekelöf (1954)]

Ekelöf, Per Olof (1956), Processuella grundbegrepp och allmänna processprinciper – några problem inom den allmänna processrättsläran. P.A. Norstedt & söners förlag, Stockholm.
[cit. Ekelöf (1956)]

Ekelöf, Per Olof; Andersson, Simon; Bellander, Henrik; Bylund, Torleif; Edelstam, Henrik; Pauli, Mikael (2018), Rättegång – tredje häftet. 8 uppl., Norstedts juridik AB, Stockholm.
[cit. Ekelöf m.fl. (2018)]

Ekelöf, Per Olof; Edelstam, Henrik; Heuman, Lars; Pauli, Mikael (2016), Rättegång – första häftet. 9 uppl., Norstedts juridik AB, Stockholm.
[cit. Ekelöf, Edelstam och Heuman (2016)]

Ekelöf, Per Olof; Edelstam, Henrik; Pauli, Mikael (2020), Rättegång – femte häftet. 8 uppl., Norstedts juridik AB, Stockholm.
[cit. Ekelöf, Edelstam och Pauli (2020)]

Fitger, Peter; Sörbom, Monika; Eriksson, Tobias; Hall, Per; Palmkvist, Ragnar; Renfors, Cecilia, Rättegångsbalken (2022-02-09, version 93, JUNO).
[cit. Fitger, Rättegångsbalken (2022-12-09, version 93, JUNO)]

Gärde, Natanael; Engströmer, Thore; Strandberg, Tore; Söderlund, Erik (1949), Nya rättegångsbalken – jämte lagen om dess införande, med kommentar. P.A. Norstedt & söners förlag, Stockholm.
[cit. Gärde m.fl. (1949)]

Hardenberger, Alexander, ”Den successiva relevansens princip – några reflektioner med anledning av Högsta domstolens domvillobeslut i NJA 2019 s. 802”, SvJT 2020 s. 546–570.
[cit. Hardenberger (2020)]

Johansson, Henrik, ”Mellandom – nu och i framtiden”, SvJT 2001 s. 505–521.
[cit. Johansson (2001)]

Kleineman, Jan (2018), Rättsdogmatisk metod, Nääv, Maria och Zamboni, Maouro [Red], Juridisk metodlära, upplaga 2:2, Studentlitteratur AB.
[cit. Kleineman (2018)]

Larsson, Sven (1958), *Förlikning i tvistemål*, Almqvist & Wiksells boktryckeri AB, Uppsala.
[cit. Larsson (1958)]

Lindskog (2021), *Preskription*, 5 uppl., Norstedts juridik AB, Stockholm.
[cit. Lindskog (2021)]

Luterkort, Göran, "Materiell processledning och medling. Repliker", *SvJT* 1980 s. 378–382.
[cit. Luterkort (1980)]

Norin, Ulf; Wieslander, Jessica, "Mellandom i praktiken – hur skiljer sig rätten från målet", *SvJT* 2003 s. 30–47.
[cit. Norin och Wieslander (2003)]

Olivecrona, Karl (1943), *Domen i tvistemål*, C. W. K Gleerup, Lund.
[cit. Olivecrona (1943)]

Olivecrona, Karl (1966), *Rätt och dom*, P.A. Norstedt & söners förlag, Stockholm.
[cit. Olivecrona (1966)]

Runesson, Eric M. (2003), *Avtals- och tvistlösningsförhandling*, Glossator förlag, Stockholm.
[cit. Runesson (2003)]

Sevelin, Ellika (2019), *Juridiska Grundbegrepp*, i Dahlman, Christian och Wahlberg, Lena [Red], *Upplaga 1:1*, Studentlitteratur AB, Lund.
[cit. Ellika (2019)]

Westberg, Peter (1988), *Domstols officialprövning*, Juridiska föreningen, Lund.
[cit. Westberg (1988)]

Westberg, Peter (2020), *Konflikt och kontrakt*, Jure Förlag, Stockholm.
[cit. Westberg (2020)]

Westberg, Peter (2021), *Civilrättskipning I*, 3 uppl., Norstedts juridik AB, Stockholm.
[cit. Westberg (2021)]

Rättsfallsförteckning

Högsta domstolen

NJA 1972 s. 308

NJA 1992 s. 16

NJA 1996 s. 676

NJA 1999 s. 52

NJA 1999 s. 92

NJA 2009 s. 291

NJA 2019 s. 802

Övriga svenska domstolar

Attunda tingsrätt, mellandom 2022-01-26 i mål T 8023–20

Attunda tingsrätt, beslut 2022-05-27 i mål T 11156–21

Attunda tingsrätt, beslut 2022-06-09 i mål T 238–21

Attunda tingsrätt, dom 2022-12-19 i mål T 10569–21

Eskilstuna tingsrätt, dom 2022-03-28 i mål T 2246–21

Göteborgs tingsrätt, dom 2023-04-14 och mellandom 2023-02-23 i mål T 10129–22

Jönköping tingsrätt, dom 2022-10-06 i mål T 4210–21

Linköpings tingsrätt, dom 2022-05-24 i mål T 1824–19 m.m.

Linköpings tingsrätt, beslut 2022-07-11 i mål T 2065–18

Mora tingsrätt, dom 2022-08-03 i mål T 243–22

RH 1994:100

RH 2013:33

Skaraborgs tingsrätt, dom 2022-04-27 och mellandom 2020-09-04 i mål T 4497–19

Skaraborg tingsrätt, dom 2022-12-02 i mål T 4401–21

Skellefteå tingsrätt, mellandom 2019-11-29 och dom 2021-11-01 i mål T 1379–16

Stockholms tingsrätt, dom 2022-10-06 i mål T 3935–20 och mål T 11001–20

Stockholms tingsrätt, dom 2022-10-11 och mellandom 2021-04-01 i mål T 16846–19

Stockholms tingsrätt, dom 2023-01-25 och mellandom 2022-10-24 i mål T 3233–22

Stockholm tingsrätt, dom 2023-05-15 i mål T 5665–21

Svea hovrätt, dom 2023-01-17 i mål T 6836–21

Södertörns tingsrätt, dom 2022-12-22 i mål T 4138–21

Värmlands tingsrätt, dom 2022-11-11 i mål T 2214–21

Avgöranden av Justitieombudsmannen

Justitieombudsmannens beslut 1992-02-07 i JO 1992/93 s. 54